

Razlikovanje nužnosti boga u Aristotela i Tome Akvinskog

Lalić, Andrea

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:221348>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-29**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Andrea Lalić

**RAZLIKOVANJE NUŽNOSTI BOGA U ARISTOTELA I TOME
AKVINSKOG**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Goran Sunajko

Zagreb, rujan, 2020.

Sadržaj

Uvod	1
1. Aristotel.....	6
1.1. O supstanciji	6
1.2. O materiji i formi.....	10
1.3. O uzrocima.....	11
1.4. O kretanju i vremenu	12
1.5. O bogu.....	14
1.6. O teleologiji	15
2. Toma Akvinski	17
2.1. O dokazima za Božju egzistenciju.....	18
2.2. O metodi negativne teologije	19
2.3. O Božjem savršenstvu	20
2.4. O spoznaji Boga	22
2.5. O stvaranju	23
2.6. O biti i bitku.....	26
2.7. O anđelima	27
2.8. O potencijalnosti i aktualnosti	29
3. Sinteza	31
3.1. O metafizici supstancije	31
3.2. O metafizici bitka	32
Zaključak	37
Popis literature	42

Razlikovanje nužnosti boga u Aristotela i Tome Akvinskog

Sažetak

U radu su prikazana dva različita metafizička sistema u kojima je vidljivo razlikovanje nužnosti boga. Aristotelova metafizika supstancije boga pojmi kao najvišu supstanciju, čistu formu, on je pojam koji predstavlja apodikticku nužnost. Misleći isključivo sebe samoga on nema direktnog utjecaja na svijet. Akvinčeva metafizika bitka izgrađena je na temeljima Aristotelove metafizike pod utjecajem kršćanstva što ga je dovelo do drukčijih zaključaka. Svijet nije vječan, on je stvoren, a stvorio ga je svemogući Bog pojmljen kao osoba, Bog koji ima volju i nalazi se izvan stvorenog svijeta kojeg ontološki podržava. Bitak je osnova njegove metafizike jer sva stvorenja participiraju na Božjem bitku koji im omogućuje da jesu jer jedino su u Bogu bit i bitak izjednačeni što ga čini nužnim.

Ključne riječi: bog, supstancija, bit, bitak, svijet, potencijalnost, aktualnost

Distinguishing the necessity of god in Aristotle and Thomas Aquinas

Abstract

The paper describes two different metaphysical systems in which the distinction between the necessity of god is visible. Aristotle's metaphysics of substance conceives god as the supreme substance, pure form, within the eternal and uncreated world, he is a concept that represents apodictic necessity. Considering solely himself he does not influence the world as such.

Aquinas' metaphysics of being was built on the foundations of Aristotle's metaphysics under the influence of Christianity which led him to different conclusions. The world is not eternal, it was created, and it was created by an almighty God conceived as a person, a God who has a will and is outside the created world that he ontologically supports. Being is the basis of his metaphysics because all creatures participate in God's being which allows them to exist because only in God are essence and being equal which makes him a necessity.

Key words: god, substance, essence, being, world, potentiality, actuality

UVOD

U ovom radu cilj je prikazati dva različita metafizička sistema, na koji način svaki poima prirodu i boga i na koji način će bog biti nužan u oba. Toma preuzima Aristotelovu filozofiju u velikom dijelu, ali ju izmjenjuje tamo gdje odstupa od kršćanskog učenja, tu se ponajprije misli na tezu o nestvorenosti svijeta i indiferentnog boga.

Zadaća filozofa je objasniti stvarnost. U Aristotelovom učenju recipročno su povezani učenje o hilemorfizmu, konkretnom predmetu, supstanciji, potencijalnosti i aktualnosti i četiri uzroka. Priroda jest i na osnovu toga se putem mišljenja moraju pronaći temeljni principi koji su nepromjenjivi, a to je zadaća metafizike. On pitanje bića pretvara u pitanje supstancije; traga se za onim pravilom koje bi se primjenjivalo bez iznimke i koje bi uvijek dalo ono bitno i izostavilo ono akcidentalno.

Svaki predmet u osjetilnom svijetu je složevina od materije kao potencije i forme koja ju oformljuje i koja je pojmljena kao aktualnost. Svijet je u vječnom stanju gibanja, promjene koje se događaju su prijelaz stvari iz potencijalnosti u aktualnost. Sve što nastaje mora nastati po nečemu što već postoji, aktualnost prethodi potencijalnosti ontološki i logički. Budući da je za Aristotela svijet vječan i nestvoren, materija i forma oduvijek postoje, a prema tome i predmeti kao njihov spoj. Njegovo cikličko shvaćanje svijeta ukida mogućnost evolucijskog svemira – ono što postoji je sve, ne može nastati nešto što ne postoji, niti može nestati u potpunosti ono što oduvijek postoji. Stvari koje nastaju moraju zadovoljiti određene čimbenike kako bi došle u postojanje, Aristotel ih naziva uzrocima i njih ima četiri: materijalni, formalni, djelatni i svršni.

Njega zanimaju stvari koje su uvijek i ponajviše tako, ne zanima ga ono slučajno jer o slučajnosti nema znanosti. Zanimajući se za temeljne, nepromjenjive principe, on zapravo traga za uzrocima i počelima.

Materijalni uzrok uvijek postoji jer postoji i prva materija, a ona mora postojati jer je svijet vječan i nestvoren. Također mora oduvijek postojati čista forma koja je čista aktualnost oslobođena materije. U Aristotelovom sistemu to je bog, najviša supstancija, nepokrenuti pokretač koji je uvijek u djelatnosti i koji je oslobođen potencijalnosti.

Formalni, djelatni i svršni uzroci su ujedinjeni u istoj jedinki. Što se tiče prirodnog nastanka, djelatni i svršni uzrok čovjeka je čovjek, a životinje životinja, odrasla jedinka posjeduje formu koja se realizira u potomstvu. Dok se u umijećima forma nalazi u umu onoga koja izvršava umijeće. Djelatni uzrok kuće bit će graditelj, ali on to može biti samo na osnovu toga što je forma kuće već prisutna u njegovu umu.

Nepokrenuti pokretač, kako mu i samo ime govori je nepokrenut, tj. ništa ga ne može pokrenuti. Predmeti u svijetu se kreću na način da su pokrenuti od nečega drugog, ali mora postojati kraj lanca kretanja jer nije moguće ići u beskonačnost zato što tada ne bi postojalo ni prvo, niti bilo koje drugo kretanje. Bog ima moć započinjanja kretanja u drugim stvarima, a da sam nije pokrenut. Tu moć, koju smo sada pripisali bogu, nije njegova aktivna moć, kao što će biti slučaj kod Tome Akvinskoga. Aristotelov bog nije svjesni djelatnik koji djeluje s namjerom, on misli jedino samog sebe, on je indiferentan spram postojanja svijeta i postoji samo kao apodiktička nužnost koja Aristotelu služi kao sigurnost od beskonačnog regresa.

Nepokrenuti pokretač je najviša supstancija koja egzistira pored svih ostalih. Nema govora o religioznim osjećajima, bog postoji, kao supstancija bez materije, pored ostalih supstancija kao apodiktička nužnost koja održava filozofski sistem.

Aristotel nije uočio jednu važnu stvar, a to je egzistencija kao takva. On je promatrao pojedine egzistencije i tražio što je ono bitno i nepromjenjivo u njima. Promatrajući pojedine supstancije, on nije uočio ono što im je svima zajedničko, a to je da one jesu, da egzistiraju i na osnovu toga će Toma graditi svoju metafiziku bitka. Nije uočio egzistenciju kao akt jer on za pretpostavku ima ontološki vječan svijet od kojega polazi u svom istraživanju, ne potrebuje za objašnjenjem stvarnosti jer ona naprosto jest oduvijek.

Doista, Toma će uvesti jednu dublju razliku od materije i forme, a to je ona između biti i bitka. Njegova metafizika također polazi od iskustvenog svijeta; on prihvaća Aristotelovo učenje o hilemorfizmu, ali ga i proširuje jer mu to nije dovoljno za objašnjenje duhovnih entiteta koji egzistiraju bez materije, niti za objašnjenje nastanka svijeta.

U Tominom sistemu materijalni i formalni uzrok ne postoje. Razlog tome jest taj što su svijet i bog pojmljeni drukčije. Svijet nije vječan, stvoren je *ex nihilo*, a stvorio ga je svemogućí Stvoritelj, tj. Bog. Toma odbacuje apriornu mogućnost spoznaje Boga jer čovjek ne može znati

što je on po sebi; u njemu su izjednačeni bit i bitak, on je jednostavan, savršen i neograničen, dok je čovjek ograničen materijom. Njegovi dokazi za Božju opstojnost su aposteriorni, idu od osjetilnog svijeta k Bogu i njih ima pet, a većinu je preuzeo od Aristotela. Prvi dokaz iz kretanja i drugi iz tvornog uzroka imaju jednaku osnovu. Treći je dokaz iz mogućeg i nužnog, četvrti iz stupnjevanja bića, a peti iz upravljanja stvarima. O tome će biti detaljnije govora u poglavlju 2.1..

Iako ne možemo znati što Bog jest, nakon što smo ustvrdili da on postoji, mi možemo reći što on nije. Koristeći navedenu metodu koja se naziva negativnom teologijom, Toma otklanja od Boga attribute koji mu ne pripadaju.

U svim stvorenjima postoji dvostruka sastavljenost, to je između materije i forme i biti i bitka. Toma je uočio da je stvarima zajedničko to da jesu i da to mora biti uzrokovano jednim uzrokom, konkretnije, sva stvorenja imaju bitak i taj bitak su morali primiti od entiteta koje je sam svoj bitak. Stvorenjima je bitak različit od njihove biti, tj. bit ograničava bitak na određeno 'ovo' i na osnovu toga se stvari razlikuju. Bit i bitak stvoreni su zajedno, iako je bitak osnovniji jer je aktualnost određene potencijalnosti, dok ona sama nema aktualnost izvan egzistencije. Jedino su u Bogu bit i bitak istovjetni i zbog toga je on nužno biće koje omogućuje ostalima da jesu.

Sam Bog se nalazi izvan bilo kojeg roda, on nije najviša supstancija kao kod Aristotela, on nadilazi svaki rod jer je on iskonski tvorni uzrok svega. Bog nije biće, on je bitak, zbog toga nam ga je teško predočiti jer mi imamo iskustva jedino o onome što se sastavljeno i složeno.

Sva stvorenja participiraju na Božjem bitku jer im je Bog omogućio da budu dajući im bitak. On ima beskonačnu moć i savršenu volju jer mu je bit neograničena i može sve što je bezuvjetno moguće – on je izvan granica prirodne nužnosti. Konačna bića su kontingentna i svoju egzistenciju zahvaljuju Bogu kao jedinom nužnom biću koje ih je izvelo u postojanje stvaranjem. Nijedno biće nije utemeljeno na svom bitku, već ima udjela u Božjem.

Bog stvara svijet ni iz čega već postojećeg. U trenutku stvaranja postoji jedino on kao nužnost, ne postoje materijalni ni formalni uzroci, on stvara materiju i formu. Božje stvaranje omogućuje stvarima da egzistiraju i on je njihov djelatni i svršni uzrok. Stvarati znači proizvesti cjelokupni bitak, to je atemporalni čin i razlikuje se od djelovanja. Naime, djelovanje je

postupno, odvija se u vremenu, tako da stvorenja dodiruju ono na što djeluju, dok stvaranje ne smije biti takvo, ono je odnos jer prije svijeta ne postoji ništa osim Boga, također ne postoji ništa pored Boga što bi on mogao dodirivati u trenutku stvaranja. Božje stvaranje svijeta je trajno, on ga stvara, ali ga i ontološki podržava, ne prepušta ga povratku u ništavilo.

Za savršenstvo svemira potrebno je postojanje besjtejskih stvorenja – anđela. Oni su sredina između Boga i tjelesnih stvorenja i uvijek su u gibanju jer nisu sačinjeni od materije. Tjelesna stvorenja su sačinjena od materije i forme te su zbog toga ponekad u zbiljnosti, a ponekad u potenciji. Bit tjelesnog bića je supstancija sastavljena od materije i forme, dok to nije slučaj s bestjelesnim stvorenjima. Bit nematerijalnih konačnih bića je samo forma, ali je ona i dalje samo bit, potencijalnost, i zahtijeva bitak kao aktualnost kako bi egzistiralo. Vidljivo je odstupanje od Aristotelovog učenja gdje je forma zadnja zbiljnost supstancije.

Anđeli kao stvorena nematerijalna stvorenja podliježu samo jednom spoju aktualnosti i potencijalnosti, tj. biti i bitku, dok je u materijalnim stvorenjima sastavljenost dvostruka – prvi spoj se nalazi u supstanciji, i to je od materije i forme, a drugi spoj je od već postojeće, složene supstancije i njene egzistencije. Iz ovoga je vidljivo kako egzistencija nije ni forma, ni materija ni bit, ona je aktualnost kojom bit jest.

Bit i bitak su za Tomu dva konstitutivna načela svakog stvorenog bića, jedino su u Bogu oni izjednačeni. Bit vrši raspored bića u rodove zato što ona određuje stupanj participacije na bitku jer ga ograničava.

Obojica istražuju biće kao 'ono što jest' i ono što ga prati. Aristotel je istraživao što je to što 'jest' u stvarima i na tome gradio sistem, dok je Toma uočio složenost izraza 'ono što jest' te ga je raščlanio na 'ono što' i na to da ono 'jest' dobivši tako bitak kao akt bivstvovanja i bit koju bitak aktualizira.

Cijeli Aristotelov sistem vezan je uz pojam supstancije, to je osnova po kojoj se sve ostalo izriče. Najviša supstancija jest nepokrenuti pokretač, čisti akt koji misli jedino samoga sebe i nema direktnog utjecaja na svijet. Akvinčev se pak sistem zasniva na bitku jer je uočio dublju razliku od materije i forme. U njegovom sistemu Bog postoji kao osoba, on je svjesni djelatnik koji stvara svijet i tako omogućuje svemu da postoji dajući bitak stvarima. On stoji iznad svake klasifikacije jer egzistira drukčije od stvorenja; u njemu su izjednačeni bitak i bit, on je punina

bitka, također pojmljen kao čisti akt. On je nužan jer o njemu ovisi cijeli svijet kojeg ontološki trajno podržava; on je uzrok i svrha svijeta.

1. ARISTOTEL

Za Aristotela predmet opažanja je ono pojedinačno. Pojam kao ono opće odnosi se na mnoštvo pojedinačnoga i do njega se dospijeva putem indukcije. Njegova logika, koju on zove analitika, se ne bavi praznim apstrakcijama, već polazi od realnog, pojedinačnog predmeta i proučava kako se on spoznaje u sadržajnom mišljenju.¹ Ono što je po prirodi prije, tj. opće, pojavljuje se kasnije za ljusku spoznaju. Smatrao je da mora postojati znanost koja bi se bavila principima na kojima počiva stvarnost, a to je upravo metafizika. Zastupao je hilemorfizam, tj. jedinstvo materije i forme i s obzirom na to jedinstvo ono opće, tj. forma, ne može biti van pojedinačnog predmeta, već je uvijek u svezi s njime. Osim toga, materija bez forme realno ne postoji. Princip promjenjivog je materija, dok je forma nepromjenjiva. Na materiju se gleda kao na mogućnost individuacije, ona je potencija sposobna za oblikovanje i od nje proizlaze pojedinačne razlike među stvarima.²

1.1. O supstanciji

Aristotel često ističe dva smisla supstancije – prvotna supstancija, primjerice, kao pojedinačni čovjek ili konj, subjekt svake predikacije koji ne može biti predikat čemu drugome i drugotna supstancija, bit, forma koja se može definirati i koja predstavlja rod ili vrste kojima prvotne supstancije pripadaju. „Sućina je ono što se iskazuje najpoglavitije, prvotno i ponajviše, te niti se iskazuje prema nekome podmetu niti jest u nekome podmetu, naprimjer neki čovjek ili neki konj. Drugotnim se sućinama nazivlju vrste u kojima je prisutno ono što se nazivlje prvotnim sućinama, one i njihovi rodovi. Naprimjer, neki čovjek je prisutan u vrsti, čovjeku, a rod te vrste jest živo biće. Dakle, te se sućine nazivlju drugotnima, naprimjer čovjek i živo biće.”³ Supstancija, s obzirom da je sačinjena od materije i forme, uvijek je u kretanju jer „cjelokupni proces razvoja u Aristotelovom sistemu ide od materije prema formi, dakle, od nižeg prema višem, tj. sve je prijelaz iz potencijalnog u oblik (nešto aktualno), a u tome se i sastoji kretanje svega.”⁴ Svijet je vječan i nestvoren, a takvo mora biti i kretanje jer ako su materija i forma nenastali, onda je takvo i kretanje jer sve što postoji i održava se mora biti u kretanju.

¹ Bošnjak, B., Vrhunac antičke filozofije – Aristotel u: Filozofska hrestomatija 1- Grčka filozofija, Matica Hrvatska, 1983., str. 121.

² Ibid, str. 125.

³ Aristotel, Kategorije, HSN, Zagreb, 1992., 2a11-19

⁴ Bošnjak, Grčka filozofija, str. 125.

Aristotel uočava da je pravi predmet prve filozofije odgovor na pitanje 'što je biće?' i njegov odgovor se sastoji od dva dijela. Prvo se traga za stvarnošću u prirodnom svijetu i postojanjem, i ako postoji, karakterom svakog bića koje postoji u čistoj aktualnosti neovisno o kretanjima i promjenama ovog svijeta. Ali što je zapravo to što mislimo kad pitamo 'što je to?' Možemo li pronaći pravilo koje bi se primjenjivalo bez iznimke, koje bi nam u svakom slučaju dalo ono bitno i koje bi izostavilo ono akcidentalno? Pitanje 'što je biće?' zapravo se svodi na pitanje 'što je to supstancija?'

„Tako se i biće kaže mnogovrsno, ali sve to naprama jednom počelu. Naime, jedne se stvari nazivaju 'bićima' jer su bivstva, jedne jer su trpnosti bivstva, jedne jer su put u bivstvo, ili propasti ili lišenosti ili kakvoće, ili su pak tvorbeni ili proizvedbeni po bivstvo, ili za stvari što pripadaju bivstvu ili opet nijekanja nekih od tih ili bivstava; zbog toga i o nebiću kažemo da jest nebiće. (...) Bjelodano je stoga kako je zadaća jedne znanosti promatrati i bića kao bića. Znanost se svugdje poglavito bavi prvotnim, o čemu ovise ostale stvari i po čemu se imenuju. Stoga, ako je to bivstvo, onda filozof mora shvatiti počela i uzroke bivstvima.“⁵ I dalje u tekstu govori kako se „bivstvo govori, ako već ne višeznačno, ono barem na četiri načina, jer se čini kako je bivstvo svake pojedine stvari: i bit, i sveopće i rod, te kao četvrto podmet. Podmet je ono prema čemu se sve ostalo pririče, dok se on sam nepririče ničemu drugome. Stoga prvo treba o njemu razlučiti, jer se smatra kako je prvotni predmet najviše bivstvo. A takvim se načinom jednom naziva tvar, drugim pak načinom lik, dok trećim spoj toga svoga, tako te ako je oblik prvotniji od stvari i više je biće, po istom će razlogu biti prvotniji i od spoja toga dvoga.“⁶ Uzevši ovu originalnu klasifikaciju od Aristotela Guthrie piše: „Kako istraživanje napreduje postaje jasno da ova labava *prima facie* klasifikacija zahtijeva više strogosti. 'Podmet' je nejasan, bit i forma su istovjetni, rod je samo primjer onog općeg. Pravi kandidati su: (a) materija, (b) konkretni fizički predmet kao cjelina, (c) ono opće i (d) bit, a uspješni kandidat mora biti subjekt svake predikacije i odvojeno postojeća jedinka.“⁷

⁵ Aristotel, *Metafizika*, Medicinska naklada, Zagreb 2001., 1003b5-18

⁶ Ibid, 1028b32-1029a7

⁷ Guthrie, W. K. C., *Povijest grčke filozofije*, knjiga VI: Aristotel: Sučeljavanje, Naklada Jurčić, Zagreb, 2007., str. 197.

- (a) Materija je supstancija u potencijalnom smislu, a to nije ono što se traži.
- (b) Jedinke kao konkretni fizički predmet kao cjelina ne mogu biti supstancija jer kako sam Aristotel piše: „Što se pak tiče *složevine*, kao 'ovaj' krug – što je jedna od pojedinačnosti, bilo ona osjetilna bilo mišljena; takve nemaju odredbe, nego se spoznaju ili mišljenjem ili zamjećivanjem; i kad napuste 'svršnost', nije jasno postoje li ili pak ne, nego se uvijek opisuju i spoznaju pomoću općenitog pojma. Dočim tvar je nespoznatljiva po sebi.“⁸ Također, „budući je bivstvo dvostruko, složevina i pojam, ona koja se uzimaju kao prvo dopuštaju nestanak (jer dopuštaju i nastanak), dok s pojmom ne biva tako te bi nestajao (jer u njega nema ni nastanka; naime: ne nastaju 'biti kuća', nego 'biti ova kuća'), nego oni – pojmovi – ili jesu ili nisu, a bez nastanka i nestanka; budući da je pokazano kako njih nitko niti rađa niti tvori. Zbog toga nema ni odredbe ni dokaza pojedinačnim osjetilnim bivstvima, jer imaju tvar koje je narav takva te može i bivati i nebivati. Stoga su i propadljivi svi njihovi pojedinačni primjerci.“⁹ Forma je prvotnija jer se određeni predmet može raščlaniti u materiju i formu, a time je prvotnija i od spoja toga dvoje.
- (c) „Ako se ni iz 'općenitosti' ne može sastojati ni jedno bivstvo, zbog toga što te označuju 'takvo', a ne 'ovo'; i ako ni jedno bivstvo ne može ostvarenošću biti sastavljeno iz bivstva, svako će bivstvo biti nesastavljeno, te tako i neće biti nikakva pojma bivstva.“¹⁰
- (d) Iz svega iznad jasno slijedi kako je supstancija bit ili forma neke stvari, subjekt njene definicije. Bit je ono što pojedinačna stvar jest. Razlike koje možemo uočiti između jedinki su isključivo akcidentalne i ne podliježu znanstvenom istraživanju. Znanstveno znanje je znanje uzroka i ako želimo znati što neka stvar jest moramo moći odgovoriti zašto je nešto tako. „Tako te se na neki način događa da zdravlje nastaje iz zdravlja i kuća iz kuće, ono što ima tvar iz onoga što nema tvar, jer liječništvo ili graditeljstvo *oblik* je zdravlja ili kuće; a bivstvo bez tvari nazivam bit.“¹¹

„Dakle nauk o supstanciji kulminira u ponavljanju Aristotelove nepokolebljive privrženosti teleologiji u prirodi kao i u umijeću. Da bi se nešto definiralo, treba se poznavati bit toga, a da bi se poznavala bit, potrebno je poznavati *radi čega* to jest. (...) Kuća nije potpuno realizirala svoju

⁸ Aristotel, Metafizika, 1036a1-9

⁹ Ibid, 1039b20-30

¹⁰ Ibid, 1039a15-19

¹¹ Ibid, 1032b10-14

formu sve dok ne ispuni svoj svršni uzrok, time da bude obitavana i aktualno pruža sklonište ljudskim bićima, obavljajući tako svoju navlastitu djelatnost.“¹²

Postoji problematika vezana uz Aristotelovo poimanje supstancije. Čini se kako je forma bit supstancije, ona odgovara vrsti., tj. rodu te je označena definicijom. Budući da je samo ono opće moguće definirati, forma mora biti opća. Da je ona takva jasno je iz Aristotelove *Metafizike* gdje kaže: „A svako (pojedino), *takav* oblik u *ovome* mesu i *ovim* kostima, jest Kalija ili Sokrat; i oni su drukčiji zbog tvari (jer ona je drukčija), ali su isto oblikom (jer oblik je nerazdjeljiv).“¹³ Kako bi oni bili ista forma, moraju imati istu formu, bolje rečeno, da bi se jedna forma predicala dvama različitim materijama ona nužno mora biti opća. Tu nastaje problem jer smo ranije istaknuli:

„Ako se ni iz 'općenitosti' ne može sastojati ni jedno bivstvo, zbog toga što te označuju 'takvo', a ne 'ovo'; i ako ni jedno bivstvo ne može ostvarenošću biti sastavljeno iz bivstva, svako će bivstvo biti nesastavljeno, te tako i neće biti nikakva pojma bivstva.“

Prema tome ono opće ne može biti supstancija. Postoje dvije struje mišljenja koje ćemo navesti, ali nećemo ulaziti u problematiku. One su zapravo dva smisla supstancije koje Aristotel navodi u *Kategorijama*. Za jedne, kako smo upravo naveli, supstancija je forma, ono opće koje se može predicalati jedinkama iste vrste. Drugi supstancijom smatraju ono konkretno – pojedinačni predmet koji je sastavljen od materije i forme. Prema tom mišljenju, forma je shvaćena kao forma upravo tog predmeta i postoji onoliko formi koliko ima i predmeta jer je „bjelodano kako ni jedna od općenitosti nije prisutna izdvojeno mimo svojih pojedinačnosti. (...) Jasno je, dakle, i da ni jedan od sveopćih izraza nije bivstvo.“¹⁴ Dok je za druge nužno da supstancija bude općenita jer na taj način dobivamo definiciju, a definiranje pojedinačnosti je nemoguće jer one nemaju odredbe, nego se spoznaju ili mišljenjem ili zamjećivanjem.¹⁵

¹² Guthrie, Povijest grčke filozofije, str. 206.

¹³ Aristotel, *Metafizika*, 1034a5-9

¹⁴ Ibid, 1040b27-1041a5

¹⁵ Cohen S., Marc, “Aristotle’s Metaphysics”, <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-metaphysics/>

1.2. O materiji i formi

Forme u sublunarnom svijetu postoje samo u materiji, dok sama materija nije sposobna samostalno postojati bez forme. To je element nesavršenstva koje je uvijek samo potencija i bez forme se ne može aktualizirati. Jedina forma koja je oslobođena materije jest bog, on je čista forma, bročano je jedan i savršeno je spoznatljiv kao čista aktualnost. „Sve stvari koje su brojem mnoge imaju *tvar*; ali prva bit nema tvari, jer je svršnost. Zbog toga je jedno i pojmom i brojem prvo nepokretno pokretalo, a isto tako i ono što je pokretano uvijek i neprekidno. I stoga je samo jedno nebo.“¹⁶ Sve osim boga nastaje i nestaje, rađa se i propada i zbog toga takve stvari ne mogu biti predmetima prve filozofije. Za Aristotela odvajanje forme od materije je mentalni pothvat koji se ne zbiva u prirodi. „No to ne znači da forma ili bit nije sama tek logička apstrakcija koja nema postojanje u prirodi. Specifična forma, bit onog pojedinačnog, je postojeći nematerijalni entitet koji ne podliježe promjenama, no koji postoji samo u manifestacijama prirode, tj. u svezi s materijom, a ne u transcendentnom svijetu.“¹⁷

Stvari koje nastaju moraju nastajati po nečemu što već postoji, ali je također potrebno da se zadovolje određeni čimbenici kako bi nešto došlo u postojanje – a to su uzroci. Njih ima četiri – materijalni, formalni, djelatni i svršni, „a budući da su četiri uzroka, naravoslovcu je zadaća znati sve o njima, i vraćajući ono 'zašto' na sve njih – naime: na tvar, oblik, pokrećuće, ono 'poradi čega' – odgovorit će primjereno i naravoslovno.“¹⁸ Znanstveno objašnjenje bilo koje stvari obavezno traži znanje o sva četiri uzroka. „Budući je naše istraživanje radi spoznaje, i ne mislimo kako štogod znamo prije negoli pojмимо ono 'zbog čega je' svaka pojedinost (što je pak shvatiti prvotni uzrok), bjelodano je kako i mi moramo to učiniti i pri nastanku i nestanku i pri svakoj naravnoj promjeni, kako bismo – znajući njihova počela – pokušali svesti na njih svaku pojedinu od istraživačkih stvari. Dakle, jednim načinom uzrok se naziva ono iz čega prisutnoga štogod nastaje, (...) drugim opet načinom oblik i uzor, naime razlog biti i njezini rodovi. (...) Uz to, ono odakle je prvotno počelo promjene ili mirovanja, (...) Zatim, kao svrha, to jest: 'ono poradi čega' je.“¹⁹

¹⁶ Aristotel, *Metafizika*, 1074a34-37

¹⁷ Guthrie, *Povijest grčke filozofije*, str. 209.

¹⁸ Aristotel, *Fizika*, SNL, Zagreb, 1987., 198a22-24

¹⁹ *Ibid*, 194b16-32

Dakle, stvari koje nastaju moraju nastajati po nekom savršenom primjerku koji već postoji – nekom predmetu koji je aktualan. Prema tome aktualnost nužno prethodi potencijalnosti i kronološki i logički. Za njega ne postoji dilema je li prije bilo kokoš ili jaje – uvijek je kokoš jer njegova teleologija zahtijeva zbiljsko postojanje telosa i njegov svemir je vječan i neevolucijski. Kokoš prethodi jajetu i ontološki i kronološki, budući da je svako jaje iznijela kokoš koja je prije postojala. Iako, u pojedinačnom biću, materija kao mogućnost mora prethoditi vremenski formi, ali je ona logički nakon nje.

1.3. O uzrocima

Aristotel nakon navođenja uzroka govori kako se često posljednje troje svodi na jedno, tj. da su ono 'što jest' i ono 'poradi čega' jedno, dok ono 'odakle je prvo gibanje' je u njima jednako oblikom uz primjer da čovjek rađa čovjeka.²⁰ Ta tri uzroka teže k tome da srastu u jedinki kao suprotnost spram onog materijalnog jer čovjek je istovremeno djelatni, formalni i svršni uzrok svog djeteta. Svaki nastanak je prirodan ili umjetan i u oba slučaja djelatni uzrok je jednak formi onoga što se proizvodi. Kao što od čovjeka nastaje čovjek, tako je i forma kuće u umu graditelja. U Aristotelovom omiljenom primjeru, mjed je materija, a kugla je forma koja je nametnuta na mjed, ali i sama mjed je sastavljena od materije i forme jer je sastavljena od bakra i kositra, kojima su podložena odnosa četiri elemenata iz kojih su sva fizička tijela složena.²¹

Pored tih tjelesnih elemenata postoji jedino krajnja, prva materija koja je nesposobna postojati odvojeno. Ona nije tijelo, jer i najjednostavnije tijelo je sastavljeno od materije i forme, tj. aktualnosti i potencijalnosti. Aristotel prihvaća prvu materiju u strahu od beskonačnog regresa koji nije moguć – negdje se mora stati i ne može postojati beskonačna serija ontičkih uzmicanja. Prema tome, mora postojati materija kao čista potencijalnost. S druge strane, apsolutna bestjelesnost pripada najvišim supstancijama. Ta potpuna realizacija forme je djelatnost, a ne stanje – samo su fizički ograničene stvari u stanju jer nastaju i propadaju, ali čista aktualnost je uvijek u djelovanju.

Nauk o potencijalnosti i aktualnosti usko je povezan s hilemorfizmom. Materija je iskaz potencijalnosti, dok je forma aktualnost. Materijalni uzrok postoji jer ne može ni iz čega nastati

²⁰ Ibid, 198a25-27

²¹ Guthrie, Povijest grčke filozofije, str. 214.

nešto, a s obzirom da je svemir vječan, takva će biti i materija koja služi kao supstrat za oformljivanje.

1.4. O kretanju i vremenu

Svaki proizvod prirode ima izvor kretanja i mirovanja u sebi. „Jedna od bića bivaju po naravi, jedna zbog drugih uzroka. Po naravi bivaju životinje i njihovi dijelovi, biljke i jednostavna tjelesa, kao zemlja i oganj i zrak i voda. Sve se te stvari pokazuju različitim naprama onima koje ne opstoje naravlju. Jer svaka pojedina od tih ima u sebi počelo kretanja i stajanja: jedne prema mjestu, jedne prema umnažanju i umanjivanju, jedne prema preinaci.“²² Postoje četiri vrste kretanja: mjesno kretanje, kvalitativna preinaka, promjena veličine i prelazak u postojanje, tj. nastanak i izlaženje iz njega, tj. nestanak.

Kretanje je aktualiziranje onog pokretnog; ono koje je potencijalnošću kreće se prema aktualnosti, dok pokretač već jest u aktualnosti. „*Mogućnost* se zove počelo kretanja ili promjene u čemu drugome ili *kao* u drugome, kako je na primjer kućegradnja mogućnost koja nije prisutna u izgrađenoj kući, dok je liječništvo mogućnost koja može biti u liječenome, ali ne *kao* u izliječenome. Dakle, mogućnost se naziva počelo promjene ili kretanja u drugome ili *kao* u drugome, ili pak od drugoga ili kao od drugoga; jer kad prema tome 'trpeće' trpi nešto, kažemo kako je ono uzmožno trpjeti.“²³ Ništa se ne može kretati ili nastajati samo od sebe jer bi tada moralo biti potencijalno i aktualno u isto vrijeme što nije moguće. Aristotel piše: „Uvijek iz bića koje je mogućnošću nastaje biće koje je djelatnošću i od bića što jest djelatnošću, kao čovjek od čovjeka, obrazovan od obrazovana, jer uvijek nešto pokreće kao prvo; i to pokretalo već jest djelatnošću.“²⁴ Dakle, može postati samo ono što već aktualnošću postoji prema toj aktualnosti.

S obzirom da smo ustvrdili da kretanje postoji, također će postojati i krajnji uzrok koji će stajati na početku lanca kretanja kako ne bi išlo u beskonačnost. Upravo to će biti nepokrenuto pokretalo, opća *arche*, ono što ima moć započinjanja kretanja u drugim stvarima, a da samo nije pokrenuto. „Ako se pak mora svaka pokretnina pokretati od nečega, te ili od onoga što je pokretano po čemu drugome *ili* ne, i ako od onoga što je po drugome pokretano, mora postojati neko prvo pokretalo, koje nije pokretano od nečeg drugog, dok ako je prvo, ne mora biti i nešto

²² Aristotel, Fizika, 192b8-15

²³ Aristotel, Metafizika, 1019a15-20

²⁴ Ibid, 1049b24-26

drugo (jer nemoguće je da idu u beskonačno pokretalo i pokretano kretano samo jedno od drugoga, jer u beskonačnostima ne postoji ništa *prvo*); ako se dakle neka pokretnina pokreće od nečega, a prvo se pokretalo kreće, ali ne od nečeg drugoga, ono se onda nužno kreće samo od sebe.“²⁵ Također, ono što je prvo i najviše mora biti cjelovito nepromjenjivo jer ništa ga ne može dovesti u kretanje niti izmijeniti. Ako bi ga pak nešto moglo izmijeniti to bi moralo biti božanstvenije i snažnije od njega.

„U Aristotelovom sustavu nema niti spomena Boga koji bi se mučio i razmišljao kako stvoriti svijet koji bi, kao i on sam, bio dobar. Održavati postojanje nestvorenog kozmosa za njega ne predstavlja nikakav napor – to bi oduzimalo od punine njegove *energeia* – i on je zapravo sasvim indiferentan spram postojanja ili nepostojanja svijeta.“²⁶ Zašto onda postoji nepokrenuto pokretalo? Lanac uzrokovanih kretanja mora imati početak jer bi u suprotnom regres bio beskonačan i prema tome kretanje ne bi nikad ni počelo. Na taj način je prvo kretanje, kao uzrok svakog sljedećeg kretanja, moralo biti samouzrokovano. Bog je u njegovom sistemu apodiktička nužnost.

Vrijeme i kretanje su nenastali, oduvijek su bili i zauvijek će biti. Vječno kretanje je ono kružno jer se sva ostala kretanja zbivaju među nekim krajnostima i imaju početak i kraj. „Kružno kretanje biva od jedne točke u tu istu, a ono po pravoj crti od jedne točke u drugu. (...) Takvo kretanje naime ne spaja početak i završetak, dok ih on kružno spaja, i jedino je savršeno.“²⁷ Za Aristotela je očito da je kružno kretanje prvo od kretanja jer je jednostavnije i savršenije, a naravljju, odredbom i vremenom je prvotnije ono savršeno od nesavršenog i nepropadljivo od propadljivog. U svom spisu *O nebu* također piše kako prvotnija kretanja pripadaju tijelima koja su prvotnija po prirodi, „a da kružno kretanje dolazi prije svakog pravog i da kretanje po pravi pripada prostim tijelima, to će i kružno kretanje također pripasti nekom upravo prostom tijelu. (...) Uzme li se, naime, da je svako kretanje bilo prirodno, bilo protivno prirodi i da je kretanje neprirodno za jedno tijelo, prirodno u isti mah za drugo, slijedi da će i kružno kretanje, budući nesvojstveno ovim tijelima, biti prirodno kretanje izvjesnog drugog tijela.“²⁸ Supstancija koja

²⁵ Aristotel, Fizika, 256a13-21.

²⁶ Guthrie, Povijest grčke filozofije, str. 235.

²⁷ Aristotel, Fizika, 264b20-28

²⁸ Aristotel, O nebu, Moderna, Beograd, 1989., str. 8.

izvodi kružno kretanje ne može imati težinu niti ikakvu odliku materijalnoga, ono ne podliježe promjeni, niti išta trpi.

1.5. O bogu

Nepokrenuti pokretač nema život, već on sam jest život i uvijek je u stanju dobra. „I život je u njemu prisutan; jer djelatnost uma je život, a On je ta djelatnost, i Njegova djelatnost po sebi život je najbolji i vječni. Stoga kažemo da je Bog živ, vječan, najbolji, tako te su život i vrijeme neprekidno i vječno prisutni u Bogu. Jer to *jest* Bog.“²⁹ On je samosvjesna, najviša supstancija koja ne stvara druge supstancije, nego egzistira pored njih, on nema konkretnog djelovanja unutar samog svijeta.³⁰ Forma kao aktivni princip, koji je savršen u bogu, privlači sve materijalno i oblikuje ga. Nepokrenuti pokretač je savršenstvo koje pokreće sve ostalo koje je manje savršeno i time omogućuje kretanje. Pokreće ih na način da sve stvari teže po prirodi svom savršenstvu – njemu, a ne da on aktivno djeluje na njih; on je indiferentan spram svijeta koji postoji.

Aristotel polazi od iskustvenog svijeta, pokušava ga objasniti na znanstveni način tražeći uzroke. Uzroci moraju postojati jer priroda sve čini radi nekog cilja. Tu je očevidna teleologija koja leži u temelju njegove filozofije. To je nagon koji se nalazi u svakom prirodnom predmetu i koji teži realizaciji bivstva, tj. forme. To je nagon da iz zrna postane pšenica i nagon u ždrebetu da postane odrasli pastuh. I svi prirodni predmeti u sebi sadrže takav nagon jer sadrže u sebi izvor kretanja i mirovanja, budući da je sama priroda takav izvor.³¹ Taj nagon je nastojanje oponašanja i ne kosi se s ranije rečenim. Prirodne stvari se ne kreću i ne nastaju same po sebi, već spram svog djelatnog uzroka želeći dosegnuti punu formu odrasle jedinice koja im je uzrok. Sama priroda je potencijalnost i sadrži jedino moć reakcije, ona ne može biti i nije djelatni uzrok.

Prvi pokretač je bog, prvotni uzrok sveukupnosti, i on je nepokrenut. Aristotel mu pripisuje najbolju djelatnost koju čovjek ima, a to je um, bolje rečeno, um je božanski element u čovjeku. Jedini predmet njegove misli je on sam. Nema govora o religioznim osjećajima, niti ideje o božjoj providnosti. Bog se ne mjenja, najbolji je i misli samoga sebe te je stoga njegovo mišljenje mišljenje mišljenja. U fizičkom svijetu ne možemo poistovjetiti mišljenje i njegov

²⁹ Aristotel, Metafizika, 1072b26-29

³⁰ Bošnjak, Grčka filozofija, str. 128.

³¹ Guthrie, Povijest grčke filozofije, str. 245.

predmet jer uvijek ostaje materijalni element koji se ne može apsorbirati. Bog je savršeno biće bez materije, čista forma, stoga predmet njegove misli može biti on sam.

1.6. O teleologiji

Aristotelov sustav je pokušaj da se svijet definira kao organsko jedinstvo u kojemu sve teži prema jednoj svrsi, tj. cilju. Jedinstvo se ispoljava na način da sve u svijetu pokušava realizirati vlastitu formu i baviti se svojstvenom djelatnošću. Kako smo već rekli da je bog čista forma, pokušaj realizacije vlastite forme unutar svijeta nije ništa drugo nego oponašanje boga unutar granica materijalne prirode. Sve teži k božanskom jer je ono savršeno. Od cjelokupne prirode čovjek je najbliži božanskom jer posjeduje um koji je božanski, ali je sputan materijom koja ga ograničava. Ispod njega nalaze se životinje i biljke koje također moraju realizirati vlastitu svrhu iako je ona drukčija za svaku vrstu. Pojedinačno gledano, sve stvari imaju različite uzroke i počela, ali općenito, oni su isti za sve. Sve teži k bogu kao prema savršenstvu, ali način na koji se to savršenstvo imitira je različito za svakoga.

Priroda ne čini ništa nesvrhovito, sve stvari po prirodi imaju nešto božansko i njihovi postupci teže određenom cilju. „Biti, dakle, 'poradi nečega' prisutno je u stvarima koje po naravi nastaju i bivaju. Uz to, u kojim god stvarima postoji neka svrha, poradi nje se čini.“³² Aristotelu je važnije govoriti o onome 'poradi čega', jer u tome leži svrha koja je u pojmu, od onoga nužnoga koje je po pretpostavci tako, ali ne kao svrha, već kao nužno koje je u stvari. Stvari se mogu događati slučajno ili biti određene nekom svrhom. „Budući dakle među bićima postoje *jedna* koja se tako uvijek ponašaju i iz nužnosti – ali ne iz one što je prema prisili, nego po onoj kad štogod ne može biti drukčije – i *druga* što nisu ni iz nužnosti takva ni uvijek, nego tek ponajviše, to je počelo i uzrok tome da postoji prigodak. Jer što god ne biva ni uvijek, ni ponajviše tako, to nazivamo prigratkom.“³³ Stvarima koje nastaju slučajem i uzrok mora biti slučajan, a za Aristotela o tome nema znanosti s obzirom da se ona bavi samo onim što je uvijek ili ponajviše tako te isključuje slučajnost iz svog istraživanja uzroka i počela.

Povlači se analogija između prirodnih procesa i umijeća – prirodni procesi imaju unutarnje uzroke, dok umijeće kao čovjekova djelatnost ima izvanjski uzrok. Iako je izvanjski

³² Aristotel, Fizika, 199a6-10

³³ Aristotel, Metafizika, 1026b26-31

uzrok, nije negirana svrhovitost s obzirom da je umijeće usmjereno prema svrsi koja se nalazi u umu čovjeka i teleologija ostaje prisutna. Ali protiv pretpostavke o svrhovitosti prirode može se iznijeti pojava monstruoznih rođenja koja proizvode nakazna, deformirana ili na ikoji drugi način beskorisna stvorenja. Pogreške i neuspjesi u umjetnoj proizvodnji prihvaćaju se bez pogovora, jer se svrha pokušala doseći, premda je promašena. Na sličan način monstruoznosti se mogu nazivati prirodnim neuspjesima. One se ne događaju ni uvijek ni većinom, ali su evidencija da priroda kao svršni uzrok nije svemoguća.³⁴ Takve prirodne greške Aristotel pripisuje manjkavosti materije.

Nužnost postoji u prirodi, ali se odbacuje kao prvotni uzrok. Naime, prirodno je i nužno da su ljudi načinjeni od krvi i mesa, a da su biljke sasvim drukčije građe. Takva nužnost nije apsolutna, već hipotetička, tj. uvjetovana. Istina je da ljudi moraju biti načinjeni od krvi i mesa ako će postojati, ali njihovo postojanje nije stvar puke fizičke nužnosti. Dakle, nužno je da materija ima određena svojstva da bi nešto postojalo, ali to nije razlog njihova postojanja. Jednako apsurdno je reći da je pila nastala zbog svojstva željeza. Istina je da je ono potrebno kao materija da bi pila nastala, ali ako se pita zašto pila nastaje, ne gleda se građa, već se kaže da su ljudi trebali oruđe za rezanje drveta.³⁵ Nužno je da postoji željezo, ali svrha je prvotnija od materije i materija nikako ne može biti uzrok svrhe.

Aristotelov svemir je vječan, stvari unutar njega nastaju i propadaju, ali on sam nikad. Nastajanje i propadanje su svojstva materije koja se mijenja. Sve što trpi prolazi od potencijalnosti do aktualnosti i prema tome nije moguće da nešto nastane slučajno, već iz onoga što je aktualno nastaje ono potencijalno koje se tek treba aktualizirati. Aktualnost ima kronološko i logično prvenstvo spram potencijalnosti. Jedini stalni element koji ustraje kroz sve promjene jest materija. Rekli smo već kako je ona vremenski prije forme, a razlog tome je da mora postojati supstrat koji će se oblikovati u formu koja će se realizirati, inače bi forma morala nastati ni iz čega, a za Aristotela to nije moguće.

³⁴ Guthrie, Povijest grčke filozofije, str. 106.

³⁵ Ibid, str. 110.

2. TOMA AKVINSKI

Toma želi pokazati kako vjera i razum teže za jednom istinom i on je prvi takav mislioc u povijesti kršćanstva. Povjesničari filozofije općenito prikazuju Tominu filozofsku misao kao kršćanski aristotelizam. On integrira uglavnom sve fundamentalne Aristotelove teze i često ih nadopunjuje novim sadržajima i ispravlja ga kad smatra da je odstupio od istine, a tu se ponajprije misli na istinu kršćanske vjere o vremenskom početku svijeta, o neumrlosti ljudske duše te o utjecaju Božje providnosti na konkretna bića i zbivanja ovog svijeta.³⁶

Za njega je sveta nauka znanost koja polazi od načela koja su poznata svijetlu neke više znanosti – znanju Boga i blaženih, ona vjeruje u načela koja je objavio Bog te zbog toga smatra kako je ona sigurnija od ostalih znanosti koje se osnivaju na naravnom razumu koji može pogriješiti. Teorijska i praktična znanost u njoj su ujedinjene jer „tako i Bog istim znanjem spoznaje sebe i svoja djela.“³⁷ Bog je podmet ove znanosti jer sve što Toma razmatra čini to pod vidom Božjim ili zato što razmatra samog Boga ili zato što razmatra stvari koje se odnose prema Bogu kao prema počelu i svrsi.

Ako kažemo da Bog postoji, ta rečenica, uzeta po sebi, je jasna jer je prirok istovjetan s podmetom jer je sam Bog istovjetan sa svojim bitkom, tj. Bog jest svoj bitak. Problem je u tome što mi ne znamo što je Bog te nam ova izjava prestaje biti jasna i potrebno ju je dokazati pomoću onoga što nam je jasnije i bliže – iskustveni svijet, tj. Božji učinci. Toma navodi kako postoje dvije vrste dokazivanja. „Prvo polazi od uzroka i zove se 'zbog čega'; ono polazi od naprosto prvobitnog. Drugo polazi od učinaka i zove se dokazivanjem 'da'; polazište mu je ono prvobitno za nas. Budući da nam je neki učinak jasniji od njegova uzroka, od učinaka polazimo da spoznajemo uzrok. Naime, budući da učinci zavise od uzroka, čim se postavi neki učinak, nužno mu mora prethoditi postojanje uzroka. Stoga, ukoliko nam Božje postojanje nije po sebi jasno, ono se može dokazati po učincima koji su nam poznati.“³⁸ To je metoda koja će pratiti ostatak izlaganja kao polazišna točka.

³⁶ Akvinski, Toma, Izabrano djelo, Globus, Zagreb, 2005, str. 55.

³⁷ Ibid, str. 276.

³⁸ Ibid, str. 289.

2.1. O dokazima za Božju egzistenciju

Toma smatra kako ima pet puteva kojima se može dokazati egzistencija Boga, tj. kojima čovjek dospijeva do Boga. Njegovi dokazi su a posteriori, idu od stvorenih bića prema Bogu. „Ono što otkriva egzistenciju Boga jest priroda stvorenih bića, nedostatak samodovoljnosti neposrednih predmeta iskustva. Štoviše, mi možemo prirodnom svjetlošću razuma postići samo ono saznanje Boga koje se doseže refleksijom o stvorenim bićima i njihovom odnosu prema Bogu.“³⁹ Većinu argumentacije preuzeo je od Aristotela, ali s drukčijim zaključkom. Prvi put polazi od kretanja, drugi od pojma tvornog uzroka, treći od mogućeg i nužnog, četvrti od stupnjevanja bića i peti od upravljanja stvarima.⁴⁰

1. Dokaz iz kretanja: Sve što se kreće, nužno se kreće od nekog drugog bića. Kretati se znači izvesti nešto iz mogućnosti u zbiljnost i prema tome sve što se kreće, kreće se ukoliko je u stanju mogućnosti u odnosu na ono prema čemu se kreće koje je u stanju zbiljnosti. Samo zbiljsko biće može nešto izvesti iz mogućnosti u zbiljnost. Kao i kod Aristotela, nemoguće je da nešto istovremeno bude i mogućnost i zbiljnost samog sebe, tj. da samog sebe pokreće. Dakle, sve što se pokreće, pokrenuto je od nečeg drugog, a to drugo opet od nekog drugog bića. Nemoguće je ići u beskraj s kretanjem jer tada ne bi postojao iskonski začetnik gibanja. Prema tome, nužno je doći do takvog začetnika gibanja kojeg nitko ne pokreće, a to je Bog.
2. Dokaz iz tvornog, tj. djelatnog uzroka vrlo je sličan dokazu iz kretanja. U iskustvenom svijetu postoji sustav tvornih uzroka. Jednako kao što nije moguće da nešto bude tvorni uzrok sebe sama, jer bi tada moralo postojati prije sebe, nije ni moguće ići u beskonačnost u tvornim uzrocima jer tada ne bi postojao iskonski tvorni uzrok, a time niti jedan drugi. Prema tome je nužno postaviti neki iskonski tvorni uzrok, a to je Bog.
3. Dokaz iz mogućega i nužnoga kaže da u stvarima nalazimo neke koje mogu biti i ne biti jer nastaju i propadaju. Nije moguće da takve stvari uvijek postoje, jer ono što može ne biti barem jednom nije postojalo. Ako bi sve stvari bile u mogućnosti da ne postoje, onda barem jednom ne bi bilo ničega. Onog čega nema može početi postojati samo po nečemu što već

³⁹ Copleston, F., Istorija filozofije II: Srednjovjekovna filozofija, BIGZ, Beograd, 1989., str. 326.

⁴⁰ Akvinski, Izabrano djelo, str. 290.-291.

postoji. Prema tome, u stvarnosti mora postojati neko nužno biće, koje uzrok svoje nužnosti ne prima izvana, već je ono uzrok nužnosti drugim bićima, a to je Bog.

4. Dokaz iz stupnjevanja bića polazi od toga da se u stvarima nalazi nešto što je manje ili više dobro, istinito, lijepo... S obzirom da se „više“ ili „manje“ pripisuju stvarima samo na osnovu nečega što je u punini takvo, mora postojati biće koje će biti u punini takvo. Postojat će, dakle, vrhunsko biće koje je uzrok postojanja, dobrote i bilo kojeg drugog savršenstva u ostalim bićima, a to je Bog.
5. Dokaz iz upravljanja stvarima Toma zasniva na tome da primjećuje kako neka bića kojima nedostaje razumska spoznaja ipak djeluju radi neke svrhe kako bi postigla ono najbolje; a očito je da svrhu ne postižu slučajno. Prirodna bića kojima manjka razum mogu težiti prema nekoj svrsi samo ako ih je tamo usmjerilo neko spoznajom obdareno umno biće, a to je Bog. Narav djeluje radi određene svrhe zato što je tamo usmjerava neki viši djelatnik te se prema tome sva prirodna zbivanja nužno moraju svesti na njega kao na svoj iskonski uzrok.

Moramo napomenuti kako Toma ne misli da postoji isključivo ovih pet puteva kojima čovjek dopijeva do Boga. Smatra kako ih subjektivno ima beskonačno, a da je objektivno samo jedan – Krist. Ovih pet puteva mu je važno zbog teologije kao znanosti koja zahtijeva dokaze.

2.2. O metodi negativne teologije

Nakon što se ustanovilo da Bog postoji, nužno je ispitati na koji način on postoji, bolje rečeno, na koji način ne postoji jer o Bogu ne možemo znati što jest, već samo što nije, a za to će se koristiti metoda negativne teologije. Uklanjat ćemo od njega ono što mu ne pristaje, poput tjelesnosti, složenosti, gibanja i slično. Bog ne može biti tijelo jer svako tijelo, kao što znamo iz iskustva, biva pokretano od nekog drugog tijela, a Bog ne može biti pokretan od nečeg drugoga i prema tome on ne može biti tjelesan. Također, ono tjelesno je u mogućnosti, a to Bogu nipošto ne pristaje jer je on čista zbiljnost. Bog ne može biti složen od forme i tvari jer smo već objasnili kako mu ne priliči da ima tvar; on je po svojoj biti čisti akt, tj. njegova bit i bitak su u njemu jednaki. U Bogu ne može biti dogodaka jer se dogodak prema podmetu odnosi kao mogućnost prema zbiljnosti, a ranije smo već od Boga uklonili mogućnost kao takvu. S obzirom na dosad rečeno možemo zaključiti kako je Bog potpuno jednostavan. Kada odričemo Bogu neke predikate, to činimo ne zato što mu nedostaje neko savršenstvo, već zato što premašuje određeno ograničeno savršenstvo. „Ne postoji ništa pozitivnije od ove negativne metode koja, prikupljajući

najprije sve potvrdne istinite iskaze koje možemo oblikovati glede Boga, da bi ih kasnije odstranila od Boga, zato jer naša misao niti ne može znati za koliko ih Bog transcendirira. I zaista, savršenstvo ih čistog akta sve transcendirira beskonačno.⁴¹

Stvari u svijetu sačinjene su od forme i materije, bitka i biti. Stvari kojima je bitak različit od biti svoj bitak nužno primaju od nečeg izvanjskog, jer stvar ne može sama sebe uzrokovati. Dakle, sve osim Boga ima bitak po udioništvu, jedino Bog jest bitak, on je svoje boštvo, njegova bit i bitak su istovjetni i on kao nužno biće omogućuje ostalima da budu dajući im bitak.⁴² Sve stvari, osim Boga, imaju bitak, dok on jest bitak. Toma uočava kako je bitak ono što je zajedničko mnogim bićima, a „kada je jedna te ista stvar zajednička mnogim bićima, ona nužno mora biti uzrokovana u njima jednim zajedničkim uzrokom. Kako je bitak zajednički svim stvarima, one su slične po činjenici da *jesu*, dok se jedna od druge razlikuju po *onome što su*; nužno je dakle zaključiti da one ne primaju svoj bitak od samih sebe, već od nekog uzroka koji bi bio jedinstven.“⁴³

Božji učinci oponašaju Boga koliko mogu, ali nikad ne mogu savršeno jer su ograničeni s biti koja im je različita od bitka kojeg su primili. Bog je izvan svakog roda i počelo svih rodova. Ne kaže se da su stvorenja slična Bogu zato što su slični po formi, već samo po sličnoznačnosti – ukoliko je Bog biće po biti, a ostala bića su po udioništvu.⁴⁴ Bitak je zbiljnost svake forme, zbog bitka stvari jesu.

2.3. O Božjem savršenstvu

Prema Tomi, Bog ne spada u rod bića jer rod prethodi pojmovno onome što je u rodu sadržano, a nema ničega što bi Bogu prethodilo, ni stvarno, ni pojmovno. Po bitku se razlikuju stvari koje spadaju u rodove – bitak čovjeka nije jednak bitku konja i zbog toga je nužno da se u svemu što spada pod neki rod razlikuju bitak i bit, tj. „ono što je nešto“. S obzirom da u Bogu nema te razlike, on ne pripada rodu kao vrsta.⁴⁵ Bog nije ni prvo biće sadržano u rodu supstancije, već je on iskonsko biće izvan svakog roda glede svekolikog bitka.

⁴¹ Gilson, É., *Uvod u kršćansku filozofiju*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1995., str. 65.

⁴² Akvinski, Izabrano djelo, str. 298.

⁴³ Gilson, *Uvod u kršćansku filozofiju*, str. 46.

⁴⁴ Akvinski, Izabrano djelo, str. 308.

⁴⁵ Ibid, str. 299.

Bog ne ulazi u sastav s drugim bićima ni na koji način jer je on iskonski tvorni uzrok. Njegov bitak jest njegova bit, „a kako je svako biće neka bit obdarena bivstvovanjem, sam pojam bića ne odgovara u potpunosti Bogu.“⁴⁶ Bog je iznad bića, on jest bitak i zbog toga ga ne možemo nikako predočiti. On je nematerijalan i jednostavan, dok mi imamo iskustva jedino o onome što je stvoreno i sastavljeno. Mi mu jedino možemo prediciirati određene pojmove o savršenostima koji su u njemu jer proizlaze iz njega, a to znamo po njegovim učincima. Prema tome, nijedno ime koje damo Bogu neće opisivati njegovu savršenost kakva je u Njemu.⁴⁷

Iskonsko djelatno počelo uvijek je u stanju zbiljnosti i dosljedno tome je najsavršenije. „Nužno je, naime, da prije onoga što je u mogućnosti bude nešto u zbiljnosti, budući da biće u stanju mogućnosti ne prelazi u zbiljnost, osim po nekom zbiljskom biću. Sam bitak najsavršeniji je od svega, jer se prema svemu odnosi kao zbiljnost. Naime, sve ima zbiljnost samo ukoliko postoji. Stoga je sam bitak zbiljnost svih stvari, pa i samih oblikovnica.“⁴⁸ U Bogu su savršenstva svih stvari, ništa mu ne nedostaje jer on je iskonski tvorni uzrok i sva savršenstva pretpostoje u njemu na najuzvišeniji način.

Svako biće je dobro jer je zbiljsko, a svaka zbiljnost je neko savršenstvo. Dobro ima obilježje svršnog uzroka jer 'savršeno' označuje pojam predmeta težnje i dobra. „Budući da je dobro ono za čim sve teži, a to ima obilježje svrhe, očito je da dobro uključuje pojam svrhe.“⁴⁹ S obzirom da svaka stvar ima bitak ukoliko je zbiljska, ona djeluje i teži prema onome što joj po formi odgovara. Sva bića težeći za vlastitim savršenstvom teže za samim Bogom jer Bog je iskonski uzrok svega te mu pristaje obilježje dobra kao i predmeta težnje.

Svaki odnos kojim se nešto govori o Bogu u odnosu na stvorenja nije stvarno u Bogu, već u stvorenju; u Bogu je samo pojmovno jer on ne može biti složenica, njegova savršenstva nadilaze savršenstva stvorenja jer on sam nadilazi red stvorenja koja su prema njemu usmjerena. Jedino je Bog dobar po svojoj biti, dok se svaka druga stvar naziva dobrom ukoliko je savršena. Dobrota ne pripada stvorenjima po biti, već samo Bogu jer On nije usmjeren prema nečemu drugome kao cilju, već je On sam posljednja svrha svih stvari.⁵⁰ Imajući svestrano savršenstvo koje smo ranije

⁴⁶ Gilson, Uvod u kršćansku filozofiju, str. 57.

⁴⁷ Ibid, str. 59.

⁴⁸ Akvinski, Izabrano djelo, str. 306.

⁴⁹ Ibid, str. 314.

⁵⁰ Ibid, str. 321.

opisali, nužno mu pripada dobrota po biti, dok je dobrota stvorene stvari nešto njoj dodano, kao što joj je dodan bitak koji posjeduje, a nije on sam. Prema tome, svaka stvar se naziva dobrom po sličnosti spram božje dobrote.

2.4. O spoznaji Boga

Boga ne možemo iscrpno shvatiti jer bi ga tada morali savršeno spoznavati što nije moguće zato što on nadilazi naše spoznajne moći. Nijedan stvoreni um ne može spoznati božju bit kakva je u sebi jer je ona beskonačna, dok je naša spoznaja ograničena. Također, Božja se bit ne može vidjeti pomoću nikakve stvorene sličnosti jer se po sličnostima nižeg reda stvari nikako ne mogu spoznati stvari višeg reda.⁵¹ Boga je nemoguće vidjeti bilo kojim osjetilom jer razumno stvorenje može spoznati samo bića čiji je bitak u pojedinačnoj stvari – konkretan predmet. Razumno stvorenje je po umu slično Bogu, „a budući da sama umska sposobnost stvorenja nije Božja bit, preostaje da je stanovita udionička sličnost iskonskog uma.“⁵² Usprkos tome što ga ne možemo potpuno spoznati, konačno savršenstvo razumnog stvorenja se nalazi u Bogu kao počelu njegova bivstvovanja. Toma zaključuje kako „stvoreni um može spoznati Boga u njegovoj biti samo ukoliko se Bog svojom milošću povezuje s njime kao nešto što mu može biti shvatljivo.“⁵³

Dakle, iz spoznaje osjetilnih stvari se ne može spoznati svekolika Božja moć jer su osjetilna stvorenja Božji učinci koji nemaju istu moć kao njihov uzrok. S obzirom da su učinci ovisni o svom uzroku, mi o Bogu možemo reći postoji li, ali ne i što on jest. Ono što nam preostaje jest da ga spoznajemo iz stvorenja kao uzročno počelo na način uzvišenosti i uklanjanja. Boga tako možemo imenovati polazeći od stvorenja, ali ne na način da ime izražava Božju bit u sebi, nego ga označavamo apstraktno kako bi pokušali izraziti njegovu jednostavnost i savršenstvo.⁵⁴ Najprikladnije ime koje možemo nadjenuti Bogu jest da je on 'Onaj koji jest' jer ono u sebi obuhvaća sve, sadrži sam bitak kao beskonačno bivstvovanje kojemu ništa ne nedostaje.

Kada iskažemo takav analitički sud, tj. sud u kojemu predikat govori nešto što je već sadržano u pojmu subjekta, on je jasan po sebi. Da je Bog 'Onaj koji jest' jasno je po sebi, ali ne i za nas jer mi ne možemo znati njegovu bit. Toma smatra kako se filozofski može pokazati da

⁵¹ Ibid, str. 325.

⁵² Ibid

⁵³ ibid, str. 328.

⁵⁴ Ibid, str. 342.

postoji bog i da je on jedan, ali da njegova bit nama uvijek ostaje nepoznata i zbog toga odbacuje ontološki dokaz za Božju opstojnost.⁵⁵ Ako mu ne možemo znati bit, ne možemo ni apriorno utvrditi da on kao takav postoji; nužno je krenuti od njegovih učinaka pa doći do Boga a posteriori.

Razum može znati materijalne stvari, a nematerijalne mora dokazivati uzročnim argumentima koji bi upućivali da tako nešto postoji jer je nužno za objašnjenje materijalnog. Kada Toma govori da ne možemo znati Božju bit, on misli da ne možemo filozofski spoznati kakva je ona, ali da nam je po Objavi jasna.⁵⁶

Bog ima beskonačnu moć jer je njegova bit po kojoj djeluje neograničena, on je svemoguć. „Čak i kad ne bi proizvela nikakav učinak, Božja moć ne bi bila nedjelotvorna. Jer, nedjelotvorno je ono što ne doseže cilj prema kojem je usmjereno, a Božja moć nije usmjerena na učinak kao na cilj, već je, dapače, ona sama cilj svog učinka.“⁵⁷ Bog je svemoguć jer može sve što je bezuvjetno moguće, a takvo je sve što u sebi ne sadrži proturječje.

2.5. O stvaranju

Dolazimo do ključnog trenutka u kojemu Toma drastično odstupa od Aristotelovog učenja. Tomin Bog je svemoguć, on je van stvorenog svijeta i posjeduje savršenu volju; mogao je stvoriti drukčije od ovoga što je već stvorio da je tako htio. Njegova narav je takva da stvara zato što hoće, on je izvan granica prirodne nužnosti. Toma piše kako su „jedni tvrdili da Bog djeluje tako reći po prirodnoj nužnosti; jednako kao što iz djelovanja bića u prirodi ne može proizaći drugo doli ono što proizađe, kao iz čovjekova sjemena čovjek, iz sjemena masline maslina, tako ni iz Božjeg djelovanja ne bi mogla nastati druga stvorenja i drukčiji poredak nego što je sadašnji. – No već smo pokazali da Bog ne djeluje po prirodnoj nužnosti, već da je uzrok svega stvorenog njegova volja, no ni sama njegova volja ni po naravi niti nužno nije ograničena na stvorenja. Stoga, ovaj poredak stvari nipošto ne proizlazi iz Boga tako nužno da ne bi mogao biti drukčiji.“⁵⁸

⁵⁵ McInerny, O'Callaghan, „Saint Thomas Aquinas“, <https://plato.stanford.edu/entries/aquinas/>

⁵⁶ Ibid

⁵⁷ Akvinski, Izabrano djelo, str. 363.

⁵⁸ Ibid, str. 367.

Bogu je svojstvena slobodna volja jer on hoće svojevolutno, a ne iz nužnosti. Ona nije nešto dodano njegovoj biti jer bi tada Bog bio složenica i volja bi se odnosila kao akcidenca prema podmetu što nije moguće jer smo utvrdili već da je jednostavan i duhovan. „Mišljenje Božje istovjetno je s njegovim bitkom. Božji je bitak sam po sebi najsavršeniji te ne dopušta nikakvu dodatnu savršenost. Prema tome, i Božje je htijenje istovjetno s njegovim bitkom. Dakle, i Božja je volja istovjetna s njegovom biti.“⁵⁹ Iz toga proizlazi da je glavni predmet Božjeg htijenja njegova bit. On je savršeni djelatni uzrok i počelo svega stvorenog, kada bi htio nešto različito od sebe, ono bi se moralo nalaziti iznad njegove volje jer bi ga to pokretalo, a to nije moguće. „Za svakoga koji hoće glavna je htjena stvar njegov konačni cilj; jer cilj je po sebi htjen, a na temelju njega hoće se ostalo. No konačna je svrha sam Bog, jer je on najveće dobro. Prema tome, on je glavna htjena stvar svoje volje.“⁶⁰ Bog uvijek hoće sebe, da postoji, hoće svoj bitak i svoju dobrotu i nije moguće da on u zbiljnosti nešto neće jer bi to značilo manjkavost Čistog Akta, tj. prestao bi biti biće uvijek u aktualnosti jer bi htio u mogućnosti.

Bog, kao savršeno iskonsko počelo, jest počelo svakog učinka, ali ne i djelovanja jer djelovanje se odvija u prostoru i vremenu, to pripada ograničenim stvorenjima, a nipošto uzvišenom Bogu. Njemu je svojstveno stvaranje koje je atemporalno i izraz je Božjeg savršenstva.

„Beskrajna Božja dobrota očituje se u stvaranju svijeta, jer proizvesti nešto iz ničega (*ex nihilo*), svojstvo je beskrajne moći.“⁶¹ Bog je prvi uzrok svijeta, konačna bića su kontingentna i egzistiraju zahvaljujući nužnom biću koje ih je izvelo u egzistenciju. „Stvaranje mora biti stvaranje iz ničega. Kada bi stvorena bića bila sačinjena iz jedne prethodno postojeće građe, ta građa bi bila ili sam Bog ili nešto drugo što nije Bog. Ali Bog ne može biti građa za stvaranje, jer on je jednostavan, duhovan i nepromjenjiv; također, ne može postojati nijedna stvar koja bi bila nezavisna od prvog uzroka: može postojati samo jedno nužno biće. Bog je, prema tome, apsolutno stariji, i budući da se on ne može mijenjati, on se također ne može ni ospoljiti u stvaranju, pa mora stvoriti svijet iz ničega, *ex nihilo*.“⁶²

⁵⁹ Akvinski, Toma, Suma protiv pogana, sv. 1., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., str. 295.

⁶⁰ Ibid, str. 297.

⁶¹ Akvinski, Izabrano djelo, str. 374.

⁶² Copleston, Istorija filozofije II, str. 361.

Prvo je bilo ništa, a zatim je bilo nešto; ništa se ne promatra kao djelatni, ni kao materijalni uzrok. U stvaranju Bog je djelatni uzrok, a materijalni ne postoji. Stvaranje nije kretanje jer nema nikakve sukcesije, kretanje kao djelovanje svojstveno je stvorenjima. Stvorenje, samom činjenicom da je stvoreno, nalazi se u realnom odnosu spram Boga kao Stvoritelja. Beskonačna Božja volja je slobodna, on stvara svijet kako bi proširio svoju dobrotu jer „on sam kao beskrajna dobrota mora biti svrha svog beskrajnog čina volje, te da je u slučaju čina stvaranja njegova svrha vlastita dobrota kao ono što se može prenijeti izvan njega. Božanska dobrota je predstavljena u svim stvorenim bićima; racionalna bića na sebi svojstven način imaju u Bogu svoju svrhu.“⁶³ Bog je djelatni i svršni uzrok svijeta, ali ne i materijalni i formalni, oni ne postoje.

Bog stvara ono 'prije' i ono 'poslije', ne pretpostavlja nikakvo drugo biće jer je on sam bitak. Stvarati znači proizvoditi cjelokupni bitak. Prije njega nema ničega, on je sve stvari izveo u bitak ni iz čega već postojećeg. On ne potrebuje za materijom u svom stvaranju, ona je potencija koja nema logičko, metafizičko, ali ni vremensko prvenstvo pred Bogom. Ona sama nastaje kao posljedica njegovog djelovanja. Zato se Božje djelovanje najprikladnije naziva stvaranjem, a djelovanje stvorenja promjenom ili kretanjem. Stvaranje je atemporalno, svijet nije stvoren u vremenu, već s vremenom, dok je svaka promjena prožeta i uvjetovana vremenom. Mijenja se ono što se giba, a obje radnje se događaju postupno, dok prilikom stvaranja to nije moguće. Također, stvorenja djeluju tako da dodiruju ono na što djeluju, dok kod stvaranja ne može biti dodirivanja jer ne postoji ništa pored Boga, stvaranje je odnos. „Kod stvaranja, prema Tomi, nije riječ o nekom strukturiranom procesu, nego o čistom odnosu, i to svakog bića prema svojem Prvom uzroku.“⁶⁴ Prema tome, svaka stvar u trenutku stvaranja biva stvorena *ex nihilo*, čime je odbačena postupnost stvaranja.⁶⁵

Svaki uzrok proizvodi učinak koji mu slični, a kako smo rekli da je Bog sam bitak, on proizvodi stvorenja koja će posjedovati bitak na ograničen način. Postojeća stvorenja su učinci stvaralačke moći Boga koji je samoodrživo biće i oni moraju imati moć djelovanja „jer, ukoliko stvorenja ne proizvode nikakve učinke i ukoliko je samo Bog odgovoran za njihovo

⁶³ Copleston, Istorija filozofije II, str. 364.

⁶⁴ Novina, M., Gavrić, A., Pitanje početaka svijeta – filozofija znanosti i epistemološki oprez Tome Akvinskog u: [Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 73. No. 3., 2018.](#), str. 300.

⁶⁵ Vučetić, M., Temelji metafizike Tome Akvinskog u: [Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol. 36. No. 2, 2001.](#), str. 251.

proizvođenje, entiteti koji nam se pomalaju kako bi djelovali na svoje predmete trebali bi biti stvoreni uzalud.“⁶⁶ Savršenstvo učinka upućuje na savršenstvo uzroka, a ako umanjimo savršenstvo učinka, jednako činimo i Bogu. Toma piše: „Doista, ako nijedan niži uzrok, a ponajpače tjelesni, ništa ne radi, nego jedino Bog radi u svim stvarima – a Bog se ne mijenja time što radi u raznim stvarima, neće slijediti razni učinak iz raznih stvari u kojima Bog radi. Međutim, osjetila pokazuju da je to lažno. Zaista, primjenom toplog tijela ne slijedi hlađenje, nego samo grijanje, a također iz čovječjeg sjemena rađa se samo čovjek. Ne smije se dakle uzročnost nižih učinaka tako pripisivati Božjoj sili da se nižim djelateljima uskrati uzročnost.“⁶⁷ Također, moraju imati moć djelovanja zato što „učinak teži za sličnošću s djelateljem ne samo u njegovoj vrsti nego i u tom da bude uzrok drugih stvari. A stvari teže za sličnošću s Bogom tako kao što učinci teže za sličnošću s djelateljem. Prema tome, stvari naravno smjeraju da se upriliče Bogu po tom što su uzroci drugih stvari.“⁶⁸

2.6. O biti i bitku

Bog trajno stvara svijet što znači da ga je stvorio i da ga trajno ontološki podržava, nije ga prepustio slučaju i povratku u ništavilo. Sve što na bilo koji način postoji, potječe od Boga. Zbog toga se kaže da nijedno biće nije utemeljeno na svom bitku, već imaju udjela u bitku, osim Boga koji jest svoj bitak. „A to znači da sva bića, kojih različitost izvire iz različitog udioništva u bivstvovanju, zbog čega su više ili manje savršena, uzročno potječu od jednog iskonskog bića, koje bivstvuje puninom savršenstva.“⁶⁹ Ako neka stvar bivstvuje djelomično i kontingentna je, nužno ju je moralo uzrokovati neko drugo biće, a to smo razjasnili u trećem dokazu za Božju opstojnost. Iako je Bog Vrhovni Uzrok svega, stvorenja se također nazivaju uzrocima drugih stvorenja, to su nesavršeni tvorci i oni su ujedno i primatelji i davatelji djelovanja koji djeluju iz potrebe. Jedino Bog ne djeluje iz potrebe i ne potrebuje ni za čime, on je isključivo Proizvoditelj čije djelovanje nije radi postizanja nekog cilja. Svijet nije statičan, on teži prema sličnosti s Bogom jer „svako stvorenje teži za postizanjem svoga savršenstva, koje je u stvari sličnost s

⁶⁶ Fakhry, M., Averroes, Akvinski i ponovno otkriće Aristotela u zapadnoj Europi u: [Dijalog - Časopis za filozofiju i društvenu teoriju](#), 03: 153-183., 2003., str. 167.

⁶⁷ Akvinski, Toma, Suma protiv pogana, sv. 2., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994., str. 289.

⁶⁸ Ibid, str. 71.

⁶⁹ Akvinski, Izabrano djelo, str. 376.

Božjim savršenstvom i dobrotom. Iz toga slijedi da je Božja dobrota svrha svega.⁷⁰ Stvorenja nastoje imitirati Boga tako što djeluju s namjerom povećanja vlastite savršenosti.

Nije proturječno reći da je Bog mogao učiniti da oduvijek postoji ono što je stvorio. Bog je djelatni uzrok koji radi voljom, ali mi tu volju ne možemo istražiti razumom.

Već smo napomenuli kako Toma počinje istraživanje od konkretnih predmeta iskustva kako bi došao do Boga. Razlog tome je što na taj način uočavamo kako postoji razlika između supstancije i akcidencije te da stvorenja nisu samodostatna. On uočava da svaki predmet prije svega mora biti, što ga navodi na istraživanje zajedničkog uzroka stvari. Sva bića jesu jer imaju bitak, a način na koji će imati bitak određuje bit. Bitak i bit su stvoreni zajedno, jednog bez drugoga ne može ni biti. Bitak je osnovniji jer svaka stvorena egzistencija je aktualnost neke potencijalnosti, a potencijalnost nema nikakvu aktualnost izvan egzistencije, ona je samo mogućnost primanja određenih savršenosti. „Bitak je univerzalan akt koji odgovara svim stvarima čineći da one jesu i kao takav obuhvaća sve ono što neko biće sadrži. Bitak je i najintimniji akt koji biće aktualizira iznutra. Međutim, bitak nije jednako prisutan u svim bićima, jer bi tada sva bića bila jednaka, nego je prisutan u različitim stupnjevima intenziteta, od najnesavršenijih bića pa sve do Boga koji je Čisti Akt.“⁷¹ Po bitku sve ostalo jest, znamo da biće posjeduje bitak, ali u biću se nalazi određenost koja može biti jedino po bitku kojeg posjeduje.

Toma prihvaća Aristotelovo učenje o hilemorfizmu, ali ga ograničava isključivo na materijalne supstancije i ne proteže ga na bestjelesna bića, misleći po time na anđele. „Bog proizvodi stvorenje svojim umom i voljom. Prema tome, za savršenstvo svemira traži se postojanje nekih umskih bića. A umovanje ne može biti čin tijela niti neke tjelesne moći jer svako je tijelo određeno u vremenu i prostoru. Stoga je nužno tvrditi da je za savršenstvo svemira potrebno postojanje nekog bestjelesnog stvorenja.“⁷²

2.7. O anđelima

Anđeli su sredina između Boga i tjelesnih stvorenja i uvijek su u gibanju jer su zbiljski za razliku od tjelesnih predmeta koji su ponekad u zbiljnosti, a ponekad u potenciji. Prema tome,

⁷⁰ Ibid, str. 380.

⁷¹ Vučetić, Temelji metafizike Tome Akvinskog, str. 231.

⁷² Akvinski, Izabrano djelo, str. 382.

oni podliježu nekoj drugoj metafizičkoj strukturi jer nisu sačinjeni od materije i forme. Anđeli moraju biti isključivo nematerijalni, a samim time oni nisu propadljivi i promjenjivi poput materijalnih predmeta. Mora postojati jedna dublja distinkcija. „Esencija tjelesnog bića jest supstancija sastavljena od materije i forme, dok je esencija nematerijalnog konačnog bića samo forma; ali ono po čemu je materijalna ili nematerijalna supstancija realno biće jest egzistencija, budući da egzistencija stoji prema esenciji kao aktualnost prema potencijalnosti.“⁷³ Aktualnost i potencijalnost tako se nalaze u svakom stvorenom konačnom biću; kao materija i forma te kao bit i bitak. „Potencija, aktualizirana ili ne, uvijek je potencija jer ono što je karakterizira je upravo sposobnost primanja. Međutim, bilo bi pogrešno zaključiti kako su akt i potencija potpune stvarnosti, oni to nisu, nego su principi koji se nalaze u bićima i kao takvi ne mogu samostalno postojati.“⁷⁴

Već smo spomenuli kako nijedno konačno biće ne egzistira nužno jer posjeduje egzistenciju koja je različita od esencije kao što je aktualnost različita od potencijalnosti. „Bitak znači neku zbiljnost, jer se ne kaže da neko biće postoji po tome što je u mogućnosti, nego po tome što je u zbiljnosti. Svako pak biće kojemu pripada neka zbiljnost, drukčija od njega, odnosi se prema njoj kao mogućnost prema zbiljnosti; zbiljnost naime i mogućnost jesu suodnosni.“⁷⁵ Forma se određuje u sferi esencije, tj. biti, ali ono što aktualizira bit jest egzistencija, tj. bitak. U bestjelesnim supstancijama koje ne mogu biti materijalne forma je ono što jest.

Naveli smo kako je egzistencija aktualnost kojom forma jest i prema tome anđeli podliježu samo jednom spoju aktualnosti i potencijalnosti, a to su bit i bitak. U tjelesnim supstancijama je drukčije, one podliježu dvostrukoj sastavljenosti aktualnosti i potencijalnosti – prvi spoj je u supstanciji koja je sastavljena od materije i forme, a drugi spoj je od već složene supstancije s egzistencijom i to je sastavljenost između biti i bitka. Prema tome, egzistencija nije ni forma ni materija ni esencija, ona je aktualnost kojom esencija jest, tj. kojom ima bivstvovanje. „Za sv. Tomu distinkcija je metafizička, esencija i egzistencija su za njega dva konstitutivna načela svakog konačnog bića. (...) Samo u Bogu esencija i egzistencija su identične: Bog postoji nužno zato što je njegova esencija isto što i njegova egzistencija; sve

⁷³ Copleston, Istorija filozofije II, str. 332.

⁷⁴ Vučetić, Temelji metafizike Tome Akvinskog, str. 238.

⁷⁵ Akvinski, Suma protiv pogana, sv. 1, str. 117.

druge stvari primaju ili 'participiraju u' egzistenciji, a ono što prima mora biti različito od onoga što se prima.“⁷⁶

Bit je ona koja vrši raspored bića u vrste i rodove jer određuje stupanj participacije na bitku. Materija umnaža formu, ali ju i individualizira. Zato su pripadnici iste vrste po formi slični, a po materiji međusobno različiti. Materija uvodi raznolikost horizontalnog karaktera.⁷⁷ Bestjelesne supstancije nemaju materiju te je njihova bit forma zbog čega se one ne mogu umnažati, već su jedinstvene i jednostavne. „U materijalnom svijetu materija je princip individualizacije, dok u duhovnom tu ulogu vrši forma. Jedino je Bog lišen svake potencije, on je individua po svojoj beskonačnosti, njegov bitak nije omeđen pripadajućom biti.“⁷⁸

Bog je Čisti Akt koji u sebi sadrži sve savršenosti koje su raspršene u stvorenjima na način partikularnog bitka; stvorenja su ograničena i ne mogu iscrpiti savršenstva svoje vrste. Razlikovanje biti i bitka dovodi sva stvorenja u ovisnost prema Bogu koji je punina bitka.

2.8. O potencijalnosti i aktualnosti

Prvi metafizički pojam za Tomu je „pojam bitka, a ne, kao što smo skloni vjerovati, pojam akta. Akt se shvaća pomoću bitka, a ne obratno. Istina je da akt i potencija iscrpljuju cijelo biće, ali to je točno upravo zato što akt pretpostavlja bitak, i on sam je upravo bivstvovanje u aktu ili bivstvovanje u potenciji. Akt i potencija su supstancijalni načini, tj. načini ili modaliteti bivstvovanja. Upustiti se u metafiziku polazeći od pojmova akta i potencije znači krenuti pogrešnim putem.“⁷⁹

Akt bivstvovanja naziva se još i zajedničkim bićem, a ono slijedi iz najtemeljnije postavke njegove metafizike, tj. iz kompozicije biti i bitka u stvorenjima. „Zajedničko biće označava akt bivstvovanja koji univerzalno čini da se stvari razlikuju od *nihil*, koji je jedinstven za svaku stvar i koji je realno različit od prirode svake stvari. Svaki akt bivstvovanja objašnjava zašto je neka stvar nešto a ne *nihil*. Zajedničko biće, ne dodaje stvarima ništa, nikakvu šastvenu

⁷⁶ Copleston, Istorija filozofije II, str. 333.

⁷⁷ Vučetić, Temelji metafizike Tome Akvinskog, str. 241.

⁷⁸ Ibid, str. 242.

⁷⁹ Gilson, Uvod u kršćansku filozofiju, str. 123.

savršenost, ono je apstrakcija obrazovana razumom i izražava činjenicu da su stvari aktualne.“⁸⁰ Akt bivstvovanja ne postoji realno izvan predmeta, samo pojmovno, ono je koncept koji se može pripisati stvarima ukoliko su različite od ništa.

„Jasno je da složenost od zbiljnosti i mogućnosti obuhvaća više nego složenost od lika i stvari. Stoga su tvar i lik dijelovi prirodnog bivstva, dok su mogućnost i zbiljnost dijelovi bića uzetog općenito. I zbog toga što god prati mogućnost i zbiljnost, ukoliko su takve, zajedničko je svim stvorenim tvarnim i netvarnim bivstvima.“⁸¹ Bog ne potpada pod zajedničko biće iz istog razloga zašto ne može biti supstancija – on je uzrok svemu što postoji i ne može biti najviši u nekom redu, on je izvan sistema kojeg je stvorio. Kada Toma govori kako je nešto odvojeno od materije to može imati dva značenja: pod time misli ili na stvari koje su po svojoj prirodi nematerijalne poput anđela i Boga ili na one stvari koje ne moraju biti materijalne poput akta, potencije ili bića. „Akt i potencija, biće, supstancija, kvalitet, jedno, mnoštvo sreću se u materijalnim stvarima, ali ne samo u njima, već i u anđelima, te se otud zaključuje da oni ne moraju biti materijalni. Dakle, Bog i anđeli po svojoj prirodi *jesu nematerijalni*, dok zajedničko biće i njegove odlike po svojoj prirodi *nisu materijalni*; prvo isključuje materiju, drugo ne.“⁸² To nam je jasno jer smo već spomenuli kako akt i potencija prate sva bića, materijalna i nematerijalna i ono po čemu biće jest nije nužno ono po čemu jest materijalno biće.

⁸⁰ Milidrag, P., Toma Akvinski o predmetu metafizike u: *Theoria*, Beograd 2016, Vol. 58, Issue 1, Pages: 42-58, str. 46.

⁸¹ Akvinski, *Suma protiv pogana* sv. 1., str. 571.

⁸² Milidrag, Toma Akvinski o predmetu metafizike, str. 53.

3. SINTEZA

Toma je velikim dijelom prihvatio Aristotelovu filozofiju koju je izmijenio tamo gdje je smatrao da je to potrebno. Kao posljedicu toga imamo dvije različite metafizike. S jedne strane Aristotelovu prema kojoj je aktualnost bića supstancijalna forma koja svoje utemeljenje ima u nepokrenutom pokretaču. Njegova metafizika je metafizika supstancije. S druge strane Tominu koja, iako polazi od Aristotelove filozofije, ide korak dalje u mišljenju uočivši da u stvorenjima postoje dva konstitutivna načela, esencija i egzistencija i da je esencija u potenciji svoja egzistencija. Za njega je aktualnost bića bitak koji također svoje utemeljenje ima u Čistom Aktu, ali je on shvaćen kao Čisti Akt bivstvovanja. Aristotelov čisti akt, tj. nepokrenuti pokretač je samo oblikovatelj stvarnosti kao svršni uzrok, on nema izravnog utjecaja na svijet jer je indiferentan. Tomin Čisti Akt je akt bivstvovanja koji stvara svijet, ontološki ga podržava i daje bitak svemu što postoji.

3.1. O metafizici supstancije

Aristotelova je pozicija ta da sva značenja koja se daju biću proizlaze iz odnosa prema jednoj stvarnosti, tj. supstanciji, a to nam je jasno iz njegovog poimanja kategorija. One su temeljni način bitka na kojeg se svodi cijela stvarnost i predstavljaju prvu i temeljnu razliku bića.⁸³ U *Metafizici* govori kako se biće kaže mnogovrsno jer „biće označuje 'što nešto jest' i neko 'ovo', te 'kakvo' ili 'koliko' ili koju pojedinost od drugih stvari što se tako pririču. I dok se 'biće' govori tolikostruko, jasno je kako je od tih *biće* prvo 'ono što jest', koje označuje bivstvo; i sve ostale stvari zovu se bića zbog toga što su takvomu biću jedne kolikoće, druge kakvoće, treće trpnosti, neke opet štogod drugo takvo.“⁸⁴

Jasno je dakle, kako je Aristotelova metafizika zapravo ousiologija, tj. metafizika supstancije. Taj pojam daje jedinstvo cijeloj njegovoj metafizici jer je ona temelj po čemu se sve ostalo govori, ona označava zadnju stvarnost. Problem se javlja u pokušaju opisivanja supstancije, teško ju je objasniti, osim po činjenici da je ona sama zbiljnost. W. D. Ross piše kako je pitanje 'što je biće' zapravo pitanje 'što je supstancija', ali problem je što „činjenica da supstancija za Aristotela ne znači ništa određenije od 'onoga što jest u punini značenja'. On je

⁸³ Relja, H, Razlika Aristotelovih i Akvinčevih metafizičkih počela u: [Filozofska istraživanja, Vol. 30 No. 1-2, 2010.](#), str. 7.

⁸⁴ Aristotel, *Metafizika*, 1028a12-20

ponekad shvaća kao ono što je u punom značenju pojma u stvarima, misleći na bit, a ponekad kao ono što u punom značenju jest, ne kao da egzistira u nečemu, već da egzistira po sebi samoj, misleći na individuum.⁸⁵ Moguće je da se radi o jednoj ontološkoj stvarnosti koja je promatrana s dva različita gledišta, tj. moguće je da je bit identična s 'onim što jest', „jer, isto su 'jedan čovjek', 'bivajući čovjek' i 'čovjek'.“⁸⁶

Za Aristotela nastajanje, tj. ozbiljenje supstancije, određeno je priopćavanjem biti. S obzirom na njegovo hilemorfističko poimanje svijeta to znači isključivo preoblikovanje vječne materije prema formi koja je određena s biti. On bivstvovanje ne zahvaća u potpunosti jer je ono svedeno na pitanje supstancijalnosti koja je određena s biti. On je znao da bivstvovati znači biti u zbiljnosti, ali nije shvaćao da je bivstvovanje kao takvo akt.⁸⁷ Toliko je bio fokusiran na 'ovo' ili 'ono' bivstvovanje, tj. na supstanciju, da nije prepoznao ono opće, tj. bivstvovanje kao akt.

On za polazište ima ontološki vječan i nestvoreni svijet u kojemu sve nastaje po tome što već ranije postoji. Materijalni uzrok uvijek je prisutan jer postoji vječna materija koja se samo oformljava u konkretne predmete. U njegovom sistemu nema potrebe za aktom bivstvovanja jer svijet oduvijek jest, ne proizlazi iz jednog nužnog bića koje stvara sve. To da svijet jest već je unaprijed dano, samo je govor o djelovanju i izmjenjivanju, o dinamici akta i potencije koje se nalaze unutar svakog bića na način materije i forme.

3.2. O metafizici bitka

Toma se slaže da metafizika istražuje biće i ono što ga nužno prati. Biće se označava kao 'ono što jest'. Aristotel se zaustavio na tome i istraživao što je to što 'jest' u stvarima, dok je Toma uočio složenost izraza te ga razdijelio na 'ono što' i na 'jest'. Time je dobio subjekt bivstvovanja na način supstancije što označava 'ono što' i sam akt bivstvovanja kao akt supstancije. „Za njega, dakle, pojam bića nije jednostavan, nego se pokazuje sastavljen od subjekta i akta. Pojam bića čine dva realno različita elementa: nešto što jest, i samo 'jest' predmeta. (...) Kod Akvinca se radi o dva ontološka počela, realno različita, ali nerazdvojivo združena, tj. ukoliko su sastavni

⁸⁵ Ross, W.D., Aristotle's Metaphysics: A revised text with introduction and commentary, Clarendon Press, Oxford, 1958. str. 159-160.

⁸⁶ Aristotel, Metafizika, 1003b27-28

⁸⁷ Relja, Razlika Aristotelovih i Akvinčevih metafizičkih počela, str. 9.

elementi bića kao bića nisu gotove stvarnosti, nisu bića, nego njegova počela (principi).⁸⁸ Bitak je ono po čemu stvar jest, ozbiljenje bića, ono mu daje egzistenciju, a bit je 'ono što', ono određuje način bivstvovanja jer ograničava bitak na određeno 'ovo'.

Aristotelovo i Tomino shvaćanje materijalne zbiljnosti, kao hilemorfističko, je jednako, forma je zadnja zbiljnost u supstancijalnom redu, bez forme nema supstancije jer joj ona daje određenje nečeg konkretnog. Dok se Aristotel zaustavio na ovom koraku i gradio svoju metafiziku supstancije iz ovoga, Toma je pak otišao korak dalje, on je tragao za početom koje bi ozbiljilo formu, tražio je zbiljnost forme i pronašao ju je u samom aktu bivstvovanja koji se nalazi izvan reda supstancije. „Akvinčevo poimanje bitka kao akta bivstvovanja definira njegovu metafiziku kao *metafiziku bitka* jer srce stvarnosti više nije supstancija koja jest, niti forma čiji akt čini supstanciju onim *što* ona jest, nego je to bitak čijim aktom postoji.“⁸⁹

Ako su sve stvari sačinjene od bitka i biti to znači da oni nisu izjednačeni, tj. bitak je ograničen određenom biti po kojoj određena stvar jest upravo ta stvar; takva egzistencija je ograničena i konačna. S obzirom na to, potrebno je nešto što bi sve stvari izvelo u bitak jer one ne mogu biti uzrokom sebe samih, a samim time što su sačinjene od potencije i akta, one nisu ni nužne, već su kontingentne. Potrebno je nešto od čega bi one primile svoju egzistenciju, potrebno je jedno nužno biće koje omogućuje bivstvovanje svih ostalih bića, a za Tomu to je Bog. Jedino su u njemu bit i bitak istovjetni, on nema bitak, on jest bitak. Budući da sva bića primaju bitak od njega, ona imaju bitak po participaciji, nesavršen i ograničen. Bog stvara svijet ni iz čega već postojećeg, on stvara materiju i formu, one bez Njega ne mogu ni postojati. On je djelatni i svršni uzrok svijeta i stavlja sva stvorenja u ovisnost spram sebe jer im daje bitak, daje im egzistenciju. „Bog, koji djeluje u skladu s mudročću, stvorio je svijet radi neke svrhe, ali ta svrha ne može biti nijedna druga do on sam: prema tome, Bog je stvorio svijet da bi pokazao svoju vlastitu savršenost, koju je prenio na stvorena bića participacijom, širenjem svoje dobrote. Stvorena bića egzistiraju za Boga, koji je njihova krajnja svrha.“⁹⁰

Stvaranje je čin koji je nepoznat Aristotelu jer ga nije trebao za objašnjenje svijeta. Za njega svijet je nestvoren i vječan, nepokrenuti pokretač i prva materija postoje oduvijek i sve u

⁸⁸ Ibid, str. 10.

⁸⁹ Ibid, str. 12.

⁹⁰ Copleston, Istorija filozofije II, str. 418.

svijetu je u stanju promjene, sve se kreće od potencije prema aktualnosti. Bog je najviši u redu supstancija i on bivstvuje kao i sve ostalo. Kod Tome Bog je nužno izvan prirode, izvan svijeta kojeg je stvorio, on ne bivstvuje kao supstancija na ograničeni način – on nije, niti može biti, supstancija jer je neograničen, duhovan i jednostavan. Njegova bit ga ne ograničava, štoviše, njegova bit i bitak su istovjetni i u tome je ključ njegove nužnosti i svemoći.

S obzirom da su mu bit i bitak istovjetni mi ga ne možemo spoznati kakav je u sebi jer čovjek je ograničen s biti i može misliti samo stvari koje su mu slične, tj. ograničene supstancije. Toma odbacuje ontološki dokaz za Božju opstojnost jer mi ne možemo znati što je Bog po sebi, tj. ne možemo a priori znati njegovu esenciju. Iz tvrdnje da je Bog najsavršenije biće ne proizlazi nužno da takvo biće postoji, to nije dovoljan dokaz jer razum nema znanje o Božjoj prirodi a priori. Iako ne možemo znati što je on po sebi, možemo dokazati da on postoji, a to se čini pomoću pet dokaza o Božjoj opstojnosti. Dokazivanje je a posteriori, počinje od stvorenja kao učinaka i ide do Boga kao njihovog uzroka. „Usprkos tome što iz razmatranja učinaka su nesrazmjerni uzroku ne možemo postići savršeno znanje uzroka, mi ipak doći do saznanja da uzrok postoji.“⁹¹

Prvi dokaz iz kretanja Toma preuzima od Aristotela. Kretanje se ovdje uzima u aristotelovskom smislu kao prijelaz od mogućnosti do aktualnosti. Zaključak je da mogućnost ne može prijeći u aktualnost osim preko nečeg što je već aktualno. Za Aristotela prva materija vremenski prethodi formi i sve što nastaje čini to po nečemu što već jest. Gore spomenuta dilema između prvenstva kokoši i jajeta za njega nije problematična jer kokoš uvijek mora postojati prije i time omogućuje svaku sljedeću jedinku. Nema govora o stvaranju, stvari naprosto jesu oduvijek. Ali sve što se kreće se kreće po nečemu drugome, a znamo da beskonačni regres nije moguć. Nepokrenuti pokretač je prvo pokretalo koje nije pokrenuto ni od čega drugog, on je najviša supstancija, čista forma. S druge strane Bog kod Tome nije prvi u redu supstancija, on se nalazi izvan svijeta i stvara ga, on omogućuje kretanje time što omogućuje bivstvovanje svega što postoji jer je jedini nužan.

Drugi dokaz je vrlo sličan prvome, a također ga preuzima od Aristotela. Riječ je o dokazu iz tvornog uzroka. Obojici je jasno kako ništa ne može biti uzrok sebe sama jer bi tad moralo

⁹¹ Ibid, str. 338.

postojati prije sebe, a opet beskonačni regres tvornih uzroka nije moguć. Stoga se zaključuje na postojanje boga kao tvorca ili nepokrenutog pokretača.

Treći dokaz nije preuzeo od Aristotela, nije ni mogao jer dokaz počinje od činjenice da neka bića nastaju i nestaju, da su kontingentna. S obzirom da nisu nužna, da nastaju i nestaju, barem jednom ne moraju biti, a ako bi sva bića bila takva onda barem jednom ne bi bilo ničega, a to nije moguće. Toma zaključuje da mora postojati nužno biće koje je razlog nastanka kontingentnih bića.⁹² To je naravno Bog kojemu su bit i bitak istovjetni i koji daje bitak svemu što postoji. U Aristotela nema govora o takvom dokazu jer je nužno da svijet jest, on ne potrebuje za stvaranjem, stvari ne mogu samo tako nestati u ništavilo, niti pak stvari nastaju ni iz čega po nekom uzvišenom i savršenom biću. Svijet je vječan i u kružnom kretanju, nema svoj početak niti kraj, a prema tome ne može u potpunosti nestati ono što postoji, niti pak može nastati ono što ne postoji. Kod Tome je dapače i potrebno da Bog stvara ni iz čega jer je savršen i ne potrebuje ni za čime u činu stvaranja koji je jedino njemu svojstven. Prije stvaranja nema ničega, svijet ima svoj početak i svoj kraj, Bog stvara vrijeme sa svijetom jer je sam čin stvaranja atemporalan. Kada bi se odvijao u vremenu onda ne bi bilo stvaranje nego djelovanje koje je svojstveno stvorenjima; time se odbacuje postupnost stvaranja.

Četvrti dokaz je potaknut Aristotelovim promišljanjem, a tiče se stupnjevanja savršenstva. U Aristotela svako biće po naravi teži onom dobrom i savršenom, a budući da su bića sastavljena iz materije i forme (a materija je propadljiva i ne opstaje), svako biće teži za ozbiljenjem svoje forme, a time teži za nepokrenutim pokretačem kao čistom formom. Kod Tome dokaz je nešto drukčiji, on uočava savršenstva u bićima koja se u nekima nalaze na višem ili nižem stupnju. Pretpostavljajući da sudovi o komparaciji savršenstava moraju imati objektivnu osnov, on zaključuje postojanje jednog najvišeg i najsavremenijeg bića. To biće jest Bog, on je najviši u svim savršenstvima i prema tome mora biti uzrok savršenstava u stvorenjima koja ih posjeduju na ograničen način.

Peti dokaz jest teleološki. Toma uočava kako su stvorenja koja nisu obdarena razumom usmjerena k nekom cilju i to ne iz slučajnosti, već uvijek ili vrlo često što sugerira namjeru. S obzirom da oni nisu obdareni razumom i ne mogu promišljati o cilju djelovanja, nužno je da ih je

⁹² Ibid, str. 341.

k cilju usmjerilo neko spoznajom obdareno biće. Bog je upravitelj svih bića jer ih je voljno stvorio, nisu proizvod prirodne nužnosti. “A svaku pojedinu stvar, od onih što ih proizvodi djelateljeva volja, taj je djelatelj usmjerio nekom cilju: doista, dobro i cilj vlastiti su predmet volje. Stoga je nužno da ono što proizlazi iz volje bude usmjereno nekom cilju.”⁹³ Dakle sva stvorenja su usmjerena cilju po Božjoj volji.

Nakon što smo ustvrdili da on postoji, potrebno je naći način na koji ga možemo približiti nama, učiniti ga jasnijim za nas. To činimo na način da mu otklanjamo atribute koji mu se nikako ne mogu priricati, poput materije ili složenosti. Tako možemo doći do atributa koji bismo mogli pripisati Bogu na pozitivan način, ali moramo imati na umu da mu niti jedan atribut ne možemo pripisati na način koji je svojstven nama. Dakle, ako kažemo da je Bog mudar, to ne znači ono što mi svakodnevno pod time razumijevamo, već jedan viši stupanj mudrosti; želimo reći da je on počelo mudrosti jer se sva savršenstva u njemu nalaze na najuzvišeniji način koji nema granice jer on sam nema granice.

⁹³ Akvinski, Suma protiv pogana, sv. 2, str. 3.

ZAKLJUČAK

Prikazali smo dva različita metafizička sistema u kojima je bog nužan na različite načine. Razlikovanje proizlazi iz različitog poimanja svijeta, a samim time i različitog poimanja boga. S jedne strane imali smo antičko shvaćanje cikličkog svijeta koji je u vječnom kružnom kretanju, a s druge pak kršćansko linearno shvaćanje svijeta koji ima svoj početak i svoj kraj. Taj prikaz dao nam je uvid u razvoj filozofske misli, način na koji je Toma Akvinski velikim dijelom preuzeo Aristotelovo učenje i na njemu gradio vlastito.

Nužnost boga u Aristotela proizlazi iz temeljne pretpostavke da je svijet u vječnom kružnom kretanju i da postoji oduvijek, nije nastao i ne može nestati. Zbog toga čista materija i čista forma moraju također oduvijek postojati. Sve što postoji, postoji po već nečemu što je aktualno, svako djelovanje unutar prirode prijelaz je iz potencijalnosti u aktualnost. Materija je pojmljena kao čista potencijalnost dok je forma pojmljena kao ono što omogućuje stvarima da budu određeno nešto, da imaju svoj oblik po kojemu se stvar raspoznaje, ona je zadnja zbiljnost supstancije. Iako se sve stvari nužno sastoje iz materije i forme, postoji i čista forma koja je najviša supstancija u Aristotelovom sistemu. To je bog koji egzistira kao apodikticka nužnost, on je pojmljen kao čisti akt i on egzistira jednako kao i ostale supstancije.

Dakle, Aristotelov nepokrenuti pokretač ulazi u rod supstancije kao i sve ostalo što postoji. On je u potpunosti indiferentan spram postojanja svijeta, nema aktivnu ulogu (ne proizvodi bitak), on je samo pojam koji označuje najvišu supstanciju koja privlači sve ostalo svojom savršenošću.

Stvari u svijetu se kreću, a to se događa tako da jedna stvar pokreće drugu. Međutim, ako se ne postavi jedno nužno biće, regres će ići u beskonačnost. Zbog toga Aristotelov bog ima takvo ime, on je nepokrenut, on je prvi u uzročnom lancu djelovanja koji omogućuje svako sljedeće kretanje. Ako njega ne bi bilo, regres bi bio beskonačan i kretanje ne bi postojao uopće jer ako kretanje ide u beskonačnost ne bismo mogli odrediti prvo ni drugo niti bilo koje daljnje kretanje. Također, bog je nužan i kao tvorni uzrok jer ništa u prirodi ne može biti uzrok sebe sama zato što bi tada moralo postojati prije sebe što nije moguće. Dakle, stvari nastaju po nečemu već postojećem koje je pojmljeno kao uzrok te stvari. I opet, nije moguće ići u beskonačnost s lancem tvornim uzroka, mora postojati jedna supstancija koja je nužna. To je nepokrenuti

pokretač jer je on čista forma, dok su ostale stvari u svijetu sastavljene iz potencijalnosti i aktualnosti i jedno mogu biti uzrokom stvari koje same proizvedu. Prema tome, nužno je postaviti pojam boga koji oduvijek postoji jer on pruža sigurnost njegovoj filozofiji.

Aristotelova metafizika je metafizika supstancije jer taj pojam obuhvaća cijelu njegovu metafiziku, ona je temelj po kojemu se sve ostalo izriče, za njega je to temelj stvarnosti. Stvari u svijetu sastavljene su od materije koja je pojmljena kao potencijalnost i forme kao aktualnosti. Svaka stvar nastaje po nečemu što već postoji; u njegovom hilemorfističkom poimanju svijeta to znači preoblikovanje vječne materije prema formi koja je određena s biti. Da bi nešto nastalo potrebno je zadovoljiti određene čimbenike, a njih ima četiri. Materijalni i formalni uzroci postoje oduvijek jer i sam svijet postoji oduvijek, ne može nastati nešto što ne postoji. Prema tome, stvari nastaju po nečemu što već postoji – aktualnost prethodi potencijalnosti ontološki i logički.

Djelatni i svršni uzrok se izjednačuju s formalnim u opreci spram materijalnog uz Aristotelov omiljeni primjer da čovjek rađa čovjeka jer je čovjek istovremeno formalni, djelatni i svršni uzrok svoga djeteta; dao mu je formu, on mu je tvorni uzrok, a dijete teži ka ozbiljenju svrhe čovjeka koja je prisutna u odrasloj jedinki. Teleologija u Aristotela izvire iz prirodne nužnosti jer sve teži za savršenstvom po svojoj prirodi.

Nužnost Boga u Tome Akvinskoga proizlazi iz drugih razloga. Temelj za nužnost Boga proizlazi iz onih dijelova gdje se on ne slaže s Aristotelovim učenjem, konkretno, izvire iz činjenice da svijet ima svoj početak i kraj jer je stvoren od jednog nužnog bića i iz činjenice da je Bog jedino nužno biće koje postoji jer su mu bit i bitak izjednačeni i koje je izvelo sve ostalo u postojanje. Tomin oslonac u tome jest sveta nauka koja polazi od načela koja nisu osnovana na naravnom razumu.

Zadnja zbiljnost bića za njega jest bitak koji svoje utemeljenje ima u Čistom Aktu, ali je pojmljen drukčije nego kod Aristotela – kod Tome to je Čisti Akt bivstvovanja koji je subzistentni bitak jer su mu bit i bitak izjednačeni, a ništa od toga nije primio izvana, on postoji u sebi i sam za sebe.

Toma je uočio dublju sastavljenost stvari, uočio je bivstvovanje kao takvo, kao akt koji je aktualnost egzistencije i to mu je omogućilo da vidi jednu dublju distinkciju unutar stvorenja uz

materiju i formu, a to su bit i bitak. Stvorenjima je zajedničko da ona jesu i Toma zaključuje kako ona moraju imati jedno počelo, nešto što ih je sve izvelo u bitak. S obzirom da su ona spoj biti i bitka jasno je kako nisu punina bitka, već da su taj bitak morali primiti jer imaju ga na ograničen način. Prema tome sva stvorenja primila su bitak od jednog nužnog bića koje je punina bitka.

On se slaže s Aristotelom u vidu hilemorfističkog ustrojstva stvari, ali budući da je vidio dalje od toga, on gradi svoju metafiziku na bitku kao takvom što njegovu metafiziku čini metafizikom bitka. Dakle, sva materijalna stvorenja imaju sastavljenost od materije i forme i biti i bitka zbog čega su i ograničena, dok nematerijalne stvorene supstancije imaju samo sastavljenost od biti i bitka jer ne posjeduju materiju. Bit je spoj materije i forme u materijalnoj supstanciji, dok je u nematerijalnoj bit samo forma, a bitak je aktualnost te supstancije, on omogućuje da ona bude, da jest. Obje sastavljenosti, od materije i forme i biti i bitka se međusobno odnose kao potencija i aktualnost, to su načini bivstvovanja. Promatrajući takav svijet, Toma izvodi svojih pet dokaza za Božju egzistenciju koji su aposteriorni.

Nematerijalne supstancije o kojima je govor su anđeli jer smatra kako su oni potrebni za savršenstvo svemira kao sredina između Boga i čovjeka. Oni su uvijek u gibanju jer su uvijek zbiljski zato što su čista forma oslobođena materije. Anđeli odgovaraju nepokrenutom pokretaču u Aristotelovom sistemu, oni su na istoj razini. Ono što je Tomi omogućilo da napravi korak dalje u mišljenju je bio akt bivstvovanja pomoću kojeg uočava kako mora postojati nešto uzvišenije od nematerijalne supstancije jer je i ona nužno primila bitak od nečeg izvanjskog. Njegovo poimanje bitka omogućilo mu je Boga kao Stvoritelja, kao Čisti Akt bivstvovanja.

Pokazavši da Bog jest, znamo za njegovu egzistenciju, da postoji, ali ne znamo kako on postoji jer on je punina bitka, u njemu su bit, bitak, mudrost i volja izjednačeni, on je van naše spoznaje jer smo mi s biti ograničena bića i ne možemo spoznati puninu bitka, već samo stvari koje su sastavljene. Ipak pomoću metode negativne teologije mi možemo od Boga otklanjati atribute koji mu ne pripadaju poput tjelesnosti i sastavljenosti jer znamo da je on nužan, duhovan i jednostavan. Otklanjanjem atributa ne ograničavamo Boga, ne otklanjamo neko savršenstvo, već govorimo kako on nadilazi sva nama poznata savršenstva. Nakon što se od Boga otklonilo ono što mu ne pripada mi mu pripisujemo savršenstva koja se nalaze u nama, ali ne na način koji pripadaju nama jer su u nas ona ograničena, već na jedan uzvišeniji, nama nepoznati način.

Bog je, kako smo već rekli, jedino nužno biće, on je punina savršenstva. U Tominoj metafizici Bog je pojmljen kao osoba, on je svjesni vansvjetski djelatnik koji djeluje u skladu sa svojom savršenom voljom i ima direktan utjecaj na svijet, štoviše, on omogućuje da svijet jest jer ga stvara. Pojam stvaranja Aristotel nije trebao jer je njegov svijet ontološki vječan i nestvoren, a Toma je morao prilagoditi njegovo učenje kršćanskom vjerovanju o početku svijeta.

Stvaranje je čin koji se može pripisati jedino Bogu, stvorenja unutar svijeta se samo kreću na način djelovanja unutar određenog vremena. Stvaranje je odnos jer u trenutku stvaranja postoji jedino Bog koji stvara svijet ni iz čega. Ne postoji već dana materija koju on oblikuje, Bog ne potrebuje ni za čim u stvaranju jer je savršen, a ništa osim njega nije nužno i prema tome neće ni postojati uz njega. Osim što je stvorio svijet, on ga trajno ontološki podržava, on je oslonac da se svijet ne bi vratio u ništavilo. Stvaranje je atemporalni čin jer Bog stvara vrijeme sa svijetom, zato mu se ne može pripisati djelovanje jer on ne stvara u vremenu, to je odnos kojim Bog izvodi bitak u postojanje tako da svemu što stvori omogućuje da egzistira. Zbog toga se kaže da su konačna bića ograničena, ona nisu bitak, ona ga samo imaju na ograničen način jer su ga izvanjski primila od Boga. To je participirajući bitak jer on ovisi o Bogu koji ga je omogućio i bez Boga on ne može egzistirati. Bog je na taj način djelatni uzrok svakog stvorenja jer ga je on izveo u postojanje i o njemu ovisi. Također, Bog stvara svijet kako bi proširio svoju dobrotu, ona je predstavljena u svim stvorenjima tako da ona na svojstven način imaju u Bogu svoju svrhu; Bog je, prema tome, i svršni uzrok stvorenja.

Budući da je Bog vrhovni uzrok svega što postoji jer je Stvoritelj, on je nalazi izvan svakog roda, on nije, kao kod Aristotela, najviša supstancija, on to ne može biti jer on omogućuje supstanciju, on je izvan roda jer rod prethodi pojmovno onome što je u rodu sadržano, a rekli smo kako ne postoji ništa što bi Bogu prethodilo, ni pojmovno, ni stvarno. Ono što omogućuje svrstavanje u rodove je ograničavajuća bit koja određuje što će pojedini bitak biti, a kod Boga o tome nema govora jer su mu bit i bitak jednaki.

Razlikovanje nužnosti boga proizlazi iz različitog poimanja svijeta i vremena. Aristotelov metafizički sistem ne dopušta vansvjetskog djelatnika jer ne dopušta ništa izvan cikličkog, ontološki vječnog svijeta u kojemu je svaka djelatnost samo prijelaz iz potencijalnosti u aktualnost po nečemu što je već aktualno. Bog je samo pojam koji predstavlja apodiktičku nužnost i na istoj je razini bivstvovanja kao i ostale supstancije. Sve što jest jest oduvijek i

drukčije ne može biti. Iako je Toma većinski preuzeo Aristotelovu misao, on je boga pojmio drukčije zbog kršćanskog utjecaja. Bog je nužno svjesni, vansvjetski stvoritelj svijeta koji se nalazi izvan svega što je stvorio, on je Čisti Akt bivstvovanja koji trajno podržava stvoreni svijet koji ima svoj početak i svoj kraj. Svijet je stvoren ni iz čega, ne postoji ništa pored njega u trenutku stvaranja, to je atemporalni čin u kojem Bog sve izvodi u bitak, on stvara svijet i vrijeme. Bog je osoba i ima savršenu volju koja je izjednačena s njegovim bitkom i biti, o njemu ovisi čitav svijet, on mu je djelatni i svršni uzrok.

POPIS LITERATURE

- (1.) Aristotel, Fizika, SNL, Zagreb, 1987.
- (2.) Aristotel, Metafizika, Medicinska naklada, Zagreb 2001.
- (3.) Aristotel, O nebu, Moderna, Beograd, 1989.
- (4.) Aristotel, Kategorije, HSN, Zagreb, 1992.
- (5.) Guthrie, W. K. C., Povijest grčke filozofije, knjiga VI: Aristotel: Sučeljavanje, Naklada Jurčić, Zagreb, 2007.
- (6.) Akvinski, Toma, Izabrano djelo, Globus, Zagreb, 2005.
- (7.) Akvinski, Toma, Suma protiv pogana, sv. 1., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- (8.) Akvinski, Toma, Suma protiv pogana, sv. 2., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994.
- (9.) Copleston, F., Istorija filozofije II: Srednjovjekovna filozofija, BIGZ, Beograd, 1989.
- (10.) Vučetić, M., Temelji metafizike Tome Akvinskog u: [Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol. 36, No. 2, 2001.](#)
- (11.) Milidrag, P., Toma Akvinski o predmetu metafizike u: [Theoria, Beograd Vol. 59, Issue 1, Pages: 42-58, 2016.](#)
- (12.) Novina, M., Gavrić, A., Pitanje početaka svijeta – filozofija znanosti i epistemološki oprez Tome Akvinskog u: [Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 73. No. 3., 2018.](#)
- (13.) Bošnjak, B., Vrhunac antičke filozofije – Aristotel u: Filozofska hrestomatija 1- Grčka filozofija, Matica Hrvatska, 1983.
- (14.) Bošnjak, B., Aristotelizam u skolastici – Toma Akvinski u: Filozofska hrestomatija 2 – Od Aristotela do renesanse, Matica Hrvatska, 1983.
- (15.) Cohen S., Marc, “Aristotle’s Metaphysics” u: [Stanford Encyclopedia of Philosophy](#)
- (16.) McInerny, Ralph, O’Callaghan, John, „Saint Thomas Aquinas“ u: [Stanford Encyclopedia of Philosophy](#)
- (17.) Relja, H, Razlika Aristotelovih i Akvinčevih metafizičkih počela u: [Filozofska istraživanja, Vol. 30 No. 1-2, 2010.](#)
- (18.) Fakhry, M., Averroes, Akvinski i ponovno otkriće Aristotela u zapadnoj Europi u: [Dijalog - Časopis za filozofiju i društvenu teoriju](#), 03: 153-183., 2003.

- (19.) Gilson, É., Uvod u kršćansku filozofiju, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1995.
- (20.) Ross, W.D., Aristotle's Metaphysics: A revised text with introduction and commentary, Clarendon Press, Oxford, 1958.